

Hrvatske ljekaruše u svjetlu antičke medicine i suvremene fitoterapije

Krnjak, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Pharmacy and Biochemistry / Sveučilište u Zagrebu, Farmaceutsko-biokemijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:163:038869>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Pharmacy and Biochemistry University of Zagreb](#)

Ivana Krnjak

**Hrvatske ljekaruše u svjetlu antičke medicine i
suvremene fitoterapije**

DIPLOMSKI RAD

Predan Sveučilištu u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskom fakultetu

Zagreb, 2019.

Ovaj diplomski rad je prijavljen na kolegiju Povijest farmacije Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta i izrađen na Zavodu za analitičku kemiju pod stručnim vodstvom doc. dr. sc. Suzane Inić.

Zahvaljujem kao prvo mentorici doc.dr.sc. Suzani Inić na velikoj pomoći oko izrade ovog diplomskog rada. Zahvaljujem svim svojim prijateljima, koji su bili uz mene i u najtežim trenucima i postali moja obitelj. Svim srcem zahvaljujem svojoj cijeloj obitelji, na čelu s mojim roditeljima, na ogromnoj podršci svake vrste za vrijeme trajanja studija. Zahvaljujem i mojoj novonastaloj obitelji koja je i postala moja motivacija, a to su moj suprug i naša kći. I zahvale Srcu Isusovu, čiji blagdan ove godine pada upravo na dan obrane diplomskog rada, za svaku utjehu svih ovih godina.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Grčko-rimska medicina.....	1
1.1.1. Dioskorid i <i>De materia medica</i>	2
1.2. Ljekaruše.....	4
1.2.1. Medicina u vrijeme nastanka ljekaruša.....	9
1.3. Suvremena fitoterapija.....	11
2. OBRAZLOŽENJE TEME	14
3. MATERIJALI I METODE	15
4. REZULTATI I RASPRAVA	16
4.1. <i>Prva karlobaška ljekaruša</i>	16
4.1.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz <i>Prve karlobaške ljekaruše</i>	19
4.2. <i>Druga karlobaška ljekaruša</i>	21
4.2.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz <i>Druge karlobaške ljekaruše</i>	23
4.3. <i>Libar od likarij</i> don Petra Kaštelana.....	25
4.3.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz <i>Libra od likarij</i>	29
4.4. <i>Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra</i>	32
4.4.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz <i>Knjige od likarije</i>	34
4.5. <i>Velika Sinjska ljekaruša</i>	36
4.5.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz <i>Velike sinjske ljekaruše</i>	39
4.6. Primjena spomenutih ljekovitih droga u Dioskoridovom djelu <i>De materia medica</i> ...	41
4.7. Primjena spomenutih ljekovitih droga u suvremenoj fitoterapiji.....	45
5. ZAKLJUČCI	61
6. LITERATURA	62
7. SAŽETAK/SUMMARY	65

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA/BASIC DOCUMENTATION CARD

1. UVOD

Ljekarništvo se kroz povijest razvijalo u sklopu drugih znanstvenih disciplina poput medicine, botanike i kemije. Prvi oblici liječenja susreću se već u predcivilizacijskom razdoblju kad medicina prolazi kroz više faza. Prva je faza rezultat promatranja i stjecanja iskustva pa se naziva iskustvena ili empirijska medicina. Demonističku fazu karakterizira istjerivanje demona, čaranje, bajanje, vraćanje. U animističkoj se fazi vjeruje u uroke i vukodlake dok se u magično-religioznoj ili teugričnoj fazi bolest smatra kaznom bogova pa se liječenje vrši molitvama i ritualima (Derossi i sur., 1984).

Najstariji pronađeni podaci o ljekovitim drogama i njihovoj upotrebi nađeni su u grobnim iskopinama i na zidovima hramova drevnih civilizacija u kojima se razvila babilonsko-asirska medicina, drevna egipatska medicina, medicina starih Židova, medicina drevne Indije, grčko-rimska medicina, arapska medicina, medicina drevne Kine (Kuštrak, 2005).

1.1. Grčko-rimska medicina

Doba grčke civilizacije je doba napretka u znanosti, filozofiji, umjetnosti i politici. Ta se kultura smatra kolijevkom Europe. Ona je bila individualistička, sklona razmišljanju, usmjerena na ovozemaljsko, na slobodu i estetiku. Ljekarništvo i liječništvo tražilo je prirodnu, racionalnu i empiričku osnovu za svoje djelovanje. Priroda i razum nisu bili u sukobu sa božanskim, ali medicina nije počivala na vjeri, magiji ili praznovjerju. Bili su u potrazi za prirodnim osnovama bolesti, njihovim uzrocima i liječenjem (Grdinić, 2015). Grci su kao poznati filozofi podigli medicinu na višu razinu i postavljali pitanja o postanku, razvoju, bolestima i umiranju tijela, te kako bolesti liječiti. Medicina se razvijala u znanost, a neki su je čak smatrali i dijelom filozofije (Kuštrak, 2005).

Dok je medicinska znanost u Grčkoj bujala, Rimljani su se u početku i dalje liječili običnim pučkim sredstvima ili liječenje prepuštali samom prirodnom procesu. Bili su nezainteresirani za stručna umijeća koja su prepuštali robovima i strancima, a bavili su se politikom i sportom. Trebalo je proći nekoliko stoljeća dok Rimljani nisu medicinska umijeća prestali smatrati običnim šarlatanstvom (Grdinić, 2015).

Prije dolaska Dioskorida, velikog grčkog liječnika i botaničara, u grčkoj medicini su postojale dvije škole: Hipokratova i aleksandrijska. Hipokrat je smatrao da je medicina umjetnost i da naobrazba liječnika mora biti praktična, te da ne liječi liječnik nego narav koju liječnik samo potpomaže. Aleksandrijska škola je zadržala medicinu isključivo na znanstvenoj podlozi. Rimljani sve do drugog stoljeća prije Krista nisu imali liječnike niti pravo liječenje, odnosno imali su ih samo bogataši, a robovi su im bili liječnici. Prvi slobodni liječnici, a pojavili su se u Isusovo doba, bili su Grci. Neki liječnici, a među njima prednjači upravo Dioskorid, trudili su se kritički obraditi pojedina područja medicine i postaviti medicinu na sigurnije i šire temelje (Vrgoč, 1936).

1.1.1. Dioskorid i *De materia medica*

Pedanije Dioskorid bio je farmakolog, farmakognost, liječnik, botaničar i vojnik koji je živio sredinom 1. stoljeća poslije Krista. Rođen je na području Male Azije koja je tada bila rimska provincija. Studirao je u Egiptu i u Aleksandriji koja je tada bila najveće središte grčke znanosti (Kuštrak, 2005). Bio je vojnički liječnik pa je proputovao od Afrike, Španjolske, Italije, Galije do Sirije (Vrgoč, 1936).

U svom djelu *Peri iles iaktrikes* tj. *De materia medica* (slika 1) opisao je sve domaće i strane lijekove biljnog, životinjskog i mineralnog podrijetla, preko 750 lijekova, od toga oko 600 biljaka. Dioskorid je ovo djelo napisao oko 70. godine nove ere (Glesinger, 1978; Vrgoč, 1936). Napisao ga je na grčkom jeziku i podijelio na pet knjiga. Djelo je bilo prevedeno na barbarski latinski jezik i imalo veliki utjecaj na medicinu srednjeg i novog vijeka u Europi jer su se većinom upravo na Dioskoridovim podacima temeljile knjige srednjeg i novog vijeka (Kuštrak, 2005).

U prvoj su knjizi opisani biljni začini, drveće i njihovi sokovi, smole i plodovi, ulja i biljne masti. U drugoj su knjizi droge životinjskog podrijetla: vosak, med, mlijeko, masti, meso zmija, ali i žitarice i povrće i ljuto bilje. U trećoj je knjizi pisao o korijenju, sokovima, sjemenju i raznom bilju koje se koristi u običnom životu i medicini. U četvrtoj su knjizi opisi drugog bilja (trava), a u petoj ljekovita vina, minerali i kovine (Grdinić i Kremer, 2009).

Slika 1. Naslovnica Dioskoridova djela *De materia medica*

<https://www.plantagea.hr/fitoterapija/grcka-i-rim/>

Dioskorid je opisao porijeklo i vanjski izgled svakog lijeka, njegova svojstva, način pripremanja i medicinsku primjenu. Uz opis opijuma, prvi puta je spomenuo anesteziju, a razlikovao je opću, lokalnu i rektalnu (Glesinger, 1978). Opisao je sve domaće i strane lijekove biljnog (mirisne tvari, ulja, masti, drveće i njihovi sokovi, smole i plodovi, žitarice, povrće, trave, korijenje, sjemenje, vina), životinjskog (vosak, mlijeko) i mineralnog (i metalnog) podrijetla. Droge je opisao i metodički svrstao. Naveo je eventualne zamjene, kao i patvorine. (Kuštrak, 2005).

Dioskorid nije tvari opisao sasvim točno već je istaknuo ona svojstva po kojima ih se može razlikovati od njima sličnih tvari, pa je Dioskorid zapravo prvi farmakognost. Nakon opisa lijekova opisao je kod kojih se bolesti lijek koristi, kako se propisuje, stoga je i prvi znanstveni farmakolog. Spomenuo je i živežne namirnice. Bio je napredan kemičar u doba kada kemija nije bila razvijena što se vidi u detaljnom opisu dobivanja žive iz *cinobera* (živina sulfida).

Najveću je pažnju posvetio eteričnim uljima pa je s njima i započeo svoje djelo. Njegova namjera nije bila napisati botaniku za liječnike, već skupiti znanje o lijekovima za praktične

liječnike. Pisao je vrlo oprezno jer je živio u doba kada su se tvarima pridavala nevjerojatna djelovanja, a naveo je i neke od njih: pepeo od morskih konjica sa masti i katranom liječi ćelavost; pluća lisice osušena pomažu astmatičarima; dim od starih potplata liječi rane od ožegline; kad ljudi uživaju veći korijen kaćuna rode se dječaci, a ženske manji da se rode djevojčice.

Bio je vrsni biolog. U knjizi opisuje adstringentno djelovanje trjeslovina, za hrast piše: *Najviše steže onaj dio, koji se nalazi između kore i drveta.* Danas znamo da je unutarnja kora najbogatija taninom zbog toga što je tu prisutno najmanje mehaničkih elemenata.

Za mandragoru je pisao kao da je poznao kemiju i farmakologiju alkaloida: *Jedni kuhaju korijen mandragore sa vinom... i daju jednu čašu onima, koji ne mogu spavati i koji imaju previše jake boli, kao i onima, koje moramo učiniti neosjetljivima, da ih se uzmogne rezati (dakle kod operacije) ili žeći na tijelu... Dodaje se lijekovima za oči i onima za utišavanje boli.* Danas znamo da mandragora zbog atropina širi zjenice i čini živce neosjetljivima na svaki podražaj, a zbog skopolamina djeluje umirujuće i uspavljuje. Njegovo djelo primjenjivalo se u ljekarničkim i liječničkim krugovima preko 1500 godina (Vrgoč, 1936).

1.2. Ljekaruše

Medicinsko se znanje od davnina prenosilo usmenom predajom s naraštaja na naraštaj. Pojavom pismenosti, da se spriječi zaboravljanje, znanje se počelo bilježiti pa tako nastaju i prve ljekaruše (Poljak, 2009). Ljekaruše su rukopisi pučke medicine s receptima lijekova sastavljenih prema pučkom ljekarničkom iskustvu, s opisom njihova pripremanja i uputama o liječenju različitih bolesti i stanja (<http://www.enciklopedija.hr/>). Ljekaruše predstavljaju zbirke recepata za izradu lijekova i liječenje ljudi i životinja, a vrlo često sadrže i različite higijenske, dijetetske i praktične savjete za domaćinstvo (Kujundžić i sur., 2011b).

Uz navode o pripremi i upotrebi lijekova izrađenih od ljekovitoga bilja, životinjskih dijelova ili organa, dijelova ljudskoga tijela i tjelesnih tekućina, kovina, ruda, dragoga kamenja i smola, ljekaruše sadrže i opise mnogih magijsko-religioznih i primitivnih vjerovanja i rituala. (<http://www.enciklopedija.hr/>)

Ljekaruše su spomenici hrvatske pismenosti i etnomedicine. One su slojeviti zapisi koji donose obilježja više različitih razdoblja u kojima su pisane, više autora koji su ih

nadopunjavali, više medicina koje su na njih ostavile traga, tragove magijsko-religioznih rituala, te višestoljetnu praksu i iskustvo u terapijama (Poljak, 2009). U sebi kriju utjecaje raznih tradicija: od slavenskih postupaka iscjeljivanja, hipokratove medicine, rimske, arapske i bizantske medicine, sve do srednjeg vijeka i salernitanske medicinske škole.

Rukopisi su pisani na različitim pismima: latinici, gotici, bosančici i ćirilici te na različitim jezicima: latinskom, talijanskom, hrvatskom, njemačkom kao i na različitim narječjima. Ljekaruše najčešće nose naziv prema sastavljaču, prepisivaču ili mjestu nastanka tj. pronalaska (Brkić Midžić, 2017).

Najstarija poznata hrvatska ljekaruša datira iz 14. stoljeća, a naslovljena je *Kako se razne bolesti liječe*. Poznatija je kao Milčetićeve, prema njenom istraživaču I. Milčetiću. Druga po redu je iz 15. stoljeća, *Razni zapisi i čaranja*, također poznatija kao Strohalova ljekaruša prema njenom istraživaču (Kujundžić i sur., 2011b). Treća po redu je *Prva karlobaška ljekaruša* napisana 1603. godine. *Druga karlobaška ljekaruša* napisana je 1707. godine i spada među dvadesetak najstarijih sačuvanih hrvatskih ljekaruša. U drugoj polovici 18. stoljeća nastaje najveći broj ljekaruša. Većina je sačuvanih ljekaruša od 16. do 19. stoljeća nastala u samostanima (tablica 1.) (Poljak, 2009).

Tablica 1. Ljekaruše s područja Hrvatske od 17. do 19. stoljeća

Naziv ljekaruše	Vrijeme nastanka	Autor	Mjesto nastanka	Jezik/narječje/pismo
<i>Prva karlobaška ljekaruša</i>	1603. godina	Jandre Pribiminić	Karlobag	ikavsko-čakavski hrvatski jezik pisan latinicom
<i>Ljekarije i zapisi protiv svakojakim bolim</i>	17. st.		Poljica	
<i>Likarice</i>	17. st.	don Mikule Bobetić	Poljica	

<i>Farmaceutski priručnik i ljekaruša</i>	17. st.	franjevci	Dubrovnik	
<i>Ljekaroslovije</i>	Prijelaz sa 17. na 18. st.			bosančica
<i>Druga karlobaška ljekaruša</i>	1707. godina		Karlobag	ikavsko-čakavski hrvatski jezik pisan latinicom
<i>Vrchtva vszakojechka</i>	18.st.			kajkavski
<i>Priproste Liekarije</i>	18.st.		Dalmacija	
<i>Vrchtva za nekoje betege jako hasznovita</i>	18.st.			kajkavski
<i>Pomochnici i likovi stari</i>	18.st.		Dalmacija	
Ljekaruša u ostavštini biskupa Guglera	18.st.			
Ljekaruša pavlinskog redovnika J. Gradečaka	18.st.			
<i>Bedekovićeva ljekaruša</i>	18.st.			
<i>Ljekaruša</i>	18.st.	Pavlin I. Luić		
<i>Pučke ljekarije</i>	18.st.	don L. Bacota		

<i>Ljekaruša</i>	18.st.	fra P. Dombay		
<i>Farmaceutski priručnik</i>	18.st.	fra I. Lučić		
<i>Ljekaruša</i>	18.st.	fra Š. Gudelj		
<i>Likarie</i>	18.st.	Benković i B. Borić	Omiš	
<i>Lepavinska ljekaruša</i>	18.st.	paroh S. Vitanović	Lepavina	
<i>Libar od likarij</i>	1779. godina	don Petar Kaštelan	Poljica	bosančica, štokavski hrvatski
<i>Velika sinjska ljekaruša</i>	vjerojatno sredina 18. st.		Sinjska krajina	bosančica, štokavski hrvatski
<i>Šibenska ljekaruša</i>	18.st.		Šibenik	talijanski i latinski
<i>Omiška lekaruša</i>	18.st. nadopunjena u 19.st.		Omiš	bosančica
<i>Pučka ljekaruša</i>	18.st.		Varaždin	
<i>Vrachtva jako hasznoviti za Betegujuche Lyudi y Marchu</i>	18.st.		Varaždin	
<i>Đakovačka ljekaruša</i>	18.st.		Đakovo	
<i>Farmaceutski priručnik</i>	18.st.	fra Natalis, ljekarnik Male braće	Dubrovnik	latinski i talijanski

<i>Libretto di vari segreti e ricette</i>	18.st.	franjevci	Dubrovnik	latinski talijanski
<i>Domaće likariae starih Bošnjakah</i>	18.st.			
<i>Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra</i>	spomenute godine: 1744. i 1823.			poljičica, čakavski hrvatski
<i>Wrachtva vszakojachka proti chlovechemu betegu</i>	19.st.	T. Mikloušić		
<i>Rezeptenbuch</i>	19.st.	kirurg A.T. Švigel		
<i>Zagorska ljekaruša</i>	19.st.	J. Karačić	Zagorje	
<i>Pučka ljekaruša</i>	19.st.	fra P. Ćorković		
<i>O vszakojachkih vrachtvich koja vu domachich vertich moraju sze znajti</i>	19.st.			kajkavski
<i>Dotura Marković najizvrstnij i lijekovi od godine 1784. za unutra naznačene boli</i>			Dalmacija	

Najstarije se hrvatske ljekaruše po sadržaju bitno razlikuju od onih iz kasnijih perioda. U njima se nalaze zapisi, čaranja, molitve i egzorcizmi za liječenje i prevenciju bolesti što upućuje na ostatke mističnog i religioznog perioda povijesti medicine. Ljekaruše 19. i 20. stoljeća su zapravo samo prijepisi onih ranije postojećih, uz poneke preinake i uz utjecaj velikog uspona medicinskih znanosti, a i znanosti općenito. Autori koji su obrađivali ljekaruše donose detaljne opise ljekaruša, njihove sadržaje djelomično ili u potpunosti, objašnjenja

izraza iz teksta, te ako su poznati, autora, mjesto i vrijeme nastanka. Autor teksta ljekaruša je u rjeđim slučajevima poznat, a prema mjestu nastanka dijelimo ih na one primorsko-dalmatinske ikavskog i ijekavskog govora, slavonsko-bosanske i hrvatsko-zagorske. Uglavnom je vrijeme i mjesto nastanka poznato zbog jezičnih osobitosti ili na to ukazuju same bilješke u tekstu.

Ljekaruše predstavljaju etnografsku, filološku i povijesno-medicinsku vrijednost. Zanimanje za ljekaruše je posebice izraženo krajem 19. stoljeća jer su već sredinom 19. st. hrvatski preporoditelji probudili interes za narodnu kulturu i baštinu. One su osebujni izvori informacija o tradiciji narodne medicine i narodnog života pa se počinju objavljivati prema starim rukopisima. U njima su ponekad zapisana i druga opažanja, više ili manje srodna umijećima liječenja (Šušnić-Fliker, 1986).

1.2.1. Medicina u vrijeme nastanka ljekaruša

Ljekaruše su nastale u doba srednjovjekovne medicine. U tim je zapisima bila sadržana narodna medicina u kojoj su se ispreplitala sve dotadašnje razvojne faze, od empirijske, demonističke i magično-religiozne. Sastavljali su ih narodni "liječnici", dopunjavali i mijenjali njihovi nasljednici, pismeni ljudi su ih više ili manje točno prepisivali, odnosno sastavljali nove odabirući najuspješnije recepte iz starih. Zbog toga je danas teško odrediti mjesto i vrijeme nastanka ljekaruša (Derossi i sur., 1984).

Ljekaruše su se koristile u našim ruralnim krajevima kao priručnici za izradu i upotrebu lijekova. U razvijenim su se središtima već od 13. stoljeća otvarale javne ljekarne u kojima su se koristili priručnici za izradu lijekova. Iz takvih su priručnika nastale knjige lijekova službenog karaktera, farmakopeje (Fatović-Ferenčić i Kujundžić, 2012).

Izvorne ljekaruše potječu već iz 13. stoljeća, no one uglavnom nisu sačuvane. Ono što je sačuvano seže od 16. do 19. stoljeća i to kao njihovi prijepisi koji su kasnije bili nadopunjavani. Najčešće su ih sastavljali, čuvali i prepisivali redovnici i seoski svećenici, pa su činile dio samostanskih knjižnica. Oni su bili jedini pismeni dio naroda toga vremena. Često su koristili iste izvore, pa se u različitim ljekarušama spominju isti recepti (Brkić Midžić, 2017). Većina svećenika nije bila medicinski obrazovana, pa su im kao izvori služile

stručne medicinske knjige, priručnici i ljekopisi, a često su koristili i pučku medicinu (Kujundžić i sur., 2011b).

Razdoblje nastanka ljekaruša bilo je razdoblje loših političkih, ekonomskih i općekulturnih prilika. Stoga ne čudi činjenica da je zdravstvena služba bila prisutna isključivo u razvijenim gradovima. Nedovoljan broj liječnika i visoka cijena službene terapije doveli su do toga da su ljudi češće posjećivali vidare, travare, ranarnike i svećenike, osobe koje se bave liječenjem a nisu liječnici. Većinu ljekaruša napisali su upravo svećenici kao najobrazovaniji dio naroda, bavili su se liječenjem, a bili su u čestom kontaktu s narodom (Šušnić-Filker, 1986). Tako su sve do sredine 19. st. u hrvatskim krajevima, a posebice u Dalmaciji, najvažniju ulogu u liječenju imali svećenici, ponajviše franjevci, njihovi samostani, hospitali i ljekarne (Kujundžić i sur., 2011b). Ljekaruše su služile njima kao priručnici za liječenje ili su u njima bile opisane metode koje su bile primjenjive u narodu. Ljekaruše pod različitim nazivima susrećemo i kod drugih naroda npr. *Kräuterbuch*, *laegebok*.

Prema narodnom vjerovanju u 17. i 18. stoljeću bolest uzrokuju: vidljivi uzroci, kazna Božja, čaranja i nečiste sile. Materijalni uzroci su: rane (zbog unutarnjih ili vanjskih faktora), prehlade (uzročnici hunjavice, kašlja, sušice), meteorološki faktori (vjetar, magla, sunce, mjesecina), zagušljiv zrak (truje prsa), prehrana (usmrđeno meso, užegao maslac, pljesniv kruh, nezrelo voće, prljava voda), prljavštine, humoralni poremećaji (onečišćena krv, razlivena žuč), genetika, otrovanja, ugrizi ili ubodi životinja ili njihov ulazak u organizam (mala žabica u grlo, gušterica pod jezik, crvi u zube, a gliste u različite organe), te promjene položaja organa (ukoliko se diže teški teret ispadne kila ili se neki unutarnji organ pomakne). Kao važan uzrok smatrali su i psihičke faktore: žalost, sreća, tuga, nesretna ljubav, strah. Ako bolest nije bila povezana ni s materijalnim ni s psihičkim uzrocima, onda su se uzroci personificirali i predstavljali živa bića i demone.

Službena je medicina 17 i 18. stoljeća smatrala da nastanak bolesti može biti posljedica raznih pojava: otežane perspiracije kroz kožu, poremećaja u ravnoteži kiselih i bazičnih produkata tjelesnog sagorijevanja ili poremećaja cirkulacije sokova u živcima, poremećaja ravnoteže tonusa i elastičnosti vlakana. Novija verzija parazitarne teorije bolesti je uzročnicima bolesti smatrala sitna bića tzv. *kontagij*. Bolest se smatrala skupom simptoma koji nisu slučajni, a kliničkim su se metodama mogli točno odvojiti i definirati pojedine vrste bolesti pa su tako utemeljene dijagnostika i sistematika bolesti.

Službena je terapija 17. i 18. stoljeća uvela sve veću upotrebu kemijskih preparata, novih ljekovitih biljaka, novih američkih droga koje su uvele polemike među liječnicima jer se njihovo djelovanje nije moglo objasniti tradicionalnim galenizmom koji je dominirao terapijom. Obnavljao se i hipokratizam i sklonost prirodnom liječenju. Medicina je doživjela krizu zbog kaotičnog miješanja praksi i pokušaja pretvaranja ideja u cijele medicinske sustave pod utjecajem filozofije. Iz terapije su se izbacivala magična i beskorisna sredstva, a prihvaćali su se narodni lijekovi. Još nisu bili stvoreni uvjeti za objašnjenje djelovanja novih sredstava niti za odbacivanje ili zadržavanje starih. Nove spoznaje se događaju u 19. i 20. stoljeću naglim razvojem znanosti (Šušnić-Filker, 1986).

1.3. Suvremena fitoterapija

U skladu s definicijom EU, "Fitoterapija je liječenje, ublažavanje i sprječavanje bolesti primjenom ljekovitih biljaka, njihovih dijelova (cvjetovi, korijenje) ili sastojaka (eterična ulja) kao i pripravaka (tinkture, suhi ekstrakti)." Naziv je uveden u znanstvenu medicinu umjesto naziva "biljna medicina". U počecima je bila empirijska, a znanstveno produbljivanje odvija se u 17. i 18. stoljeću kad se mnogi znanstvenici počinju baviti istraživanjem ljekovitih sastojaka biljaka u botaničkom, kemijskom i farmakološkom smjeru.

Farmakognozija je jedna od najstarijih farmaceutskih disciplina, upravo zbog toga što je uporaba ljekovitog bilja u profilaksi i terapiji stara koliko i ljudski rod. To je znanost koja se bavi proučavanjem ljekovitih sirovina biljnog, životinjskog, a rjeđe i onima mineralnog podrijetla. Etimološki naziv potječe od grčkih riječi *farmakon* (lijek ili otrov) i *gnosis* (znanje, poznavanje).

U farmaceutskom značenju se ljekovite sirovine nazivaju ljekovitim drogama ili samo drogama. Najvjerojatnije naziv za droge dolazi od starogermanskog izraza *drug* ili *droh* što znači suh, a droge najčešće upravo takve i jesu. Ljekovite droge je potrebno što bolje poznavati jer se one koriste podjednako i u službenoj i u pučkoj medicini.

Među drogama prevladavaju one biljnog podrijetla. Biljka se u grčkom jeziku naziva *phyton* pa stoga govorimo o fitofarmaciji i fitomedicini, kao i o fitopreparatima tj. fitofarmacima koji se koriste u fitoterapiji. Uz velik broj kemijskih tj. sintetičkih lijekova, u zadnje vrijeme javlja se mnogo biljnih lijekova tj. fitofarmaka i fitoterapeutika (Kuštrak, 2005). Zakon o lijekovima (NN 71/07) daje definiciju biljnog lijeka koja kaže da je biljni lijek onaj lijek koji kao aktivnu

tvar sadrži jednu ili više tvari biljnog podrijetla, jedan ili više biljnih pripravaka ili jednu ili više biljnih tvari u kombinaciji s jednim ili više biljnih pripravaka (Grdinić i Kremer, 2009). To su ljekovita sredstva s točno definiranim sadržajem ljekovitih tvari. Izolirane biljne sastavnice ili sintetički proizvedeni spojevi nisu fitofarmaci. Za izradu biljnih terapeutika koriste se svježe biljke ili biljni organi, osušeni biljni dijelovi i izolirane čiste supstancije (Kuštrak, 2005).

Hrvatska farmakopeja kaže da su ljekovite droge uglavnom cijele, fragmentirane ili izrezane biljke, dijelovi biljaka, alge, gljive, lišajevi u neobrađenom obliku, obično u osušenom stanju, a mogu biti i svježi. Primjenjuju se svježe ili brzo osušene droge da bi se spriječila enzimatska razgradnja aktivnih sastojaka. Svježe biljke koriste se za izradu alkoholatura i ekstrakata, a osušene i usitnjene za čajne smjese ili se iz njih izoliraju aktivni sastojci (Grdinić i Kremer, 2009).

Ljekovite droge mogu biti oficinalne što znači da su propisane pripadajućim monografijama u farmakopeji, dok neoficinalne nisu u farmakopeji, a isto se mogu naći u prodaji ili se pak koriste za izolaciju djelatnih tvari. Droge se označuju latinskim nazivima, prva riječ označuje ime, obično samo rod ako je droga oficinalna jer je tada u monografiji napisano o kojoj se vrsti radi, a druga dio biljke.

Terapijski aktivne tvari iz neke droge se često nalaze samo u jednom dijelu biljke pa se za pripremu droge uzima upravo taj dio (flos - cvijet, folium - list, radix - korjen, rhizoma - podanak, tuber - gomolj, bulbus - lukovica, fructus - plod, semen - sjeme, cortex - kora, lignum - drvo), a ako su aktivne tvari prisutne u nekoliko organa onda se sakuplja cijeli nadzemni dio, zelen tj. herba. Mogu biti cijele (totum ili in toto), sasječene (concisum), usitnjene u prašak (pulveratum ili in pulvete). Ljekovite droge su normirane, a količina ljekovitih tvari je propisana kao najmanji ili najviši sadržaj izražen u postotku (Kuštrak, 2005).

Nešto starija podjela ljekovitih droga prema farmakološki aktivnim sastavnicama: alkaloidne droge, glikozidne, antraglikozidne, fenolglukozidne, saponinske, floroglucidne, trjeslovinske, gorke, sluzne, droge s eteričnim uljima i smolaste droge. Ljekovite se droge u suvremenoj medicini koriste samo ako su im nedvojbeno pokazane djelotvornosti. Koriste se u obliku: prašaka (pulvisa), čajeva (speciosa), oparaka (infuza), uvaraka (dekokta), močevina (tinktura) i iscrpina (eksudata).

Suvremeno shvaćanje fitofarmacije uključuje i tvari izolirane iz droga. Fitokemija ili kemija bilja obuhvaća kemijske strukture koje su sastavnice pojedinih biljaka. Modernim postupcima izolacije i zatim farmakoloških testiranja, novi lijek ulazi u medicinu kao čista supstancija.

Danas ljekovite biljke imaju ulogu u olakšavanju simptoma bolesti, poremećaja ili tegoba, te liječenju lakših bolesti. Koriste se kod stanja koja ne iziskuju točnu dijagnozu i kod kojih je uporaba biljnog lijeka sigurna: prehlada, kašalj, nesanica, umor, neuroza, zatvor, reuma. Ljekovito bilje koje odgovara takvim uvjetima još uvijek se nalazi u sastavu brojnih farmakopeja (Grdinić i Kremer, 2009).

Fitoterapija koja se sastoji od prirodnih ljekovitih sirovina i biljnih pripravaka sve više postaje dijelom suvremene farmakoterapije. Suvremena fitoterapija nije alternativna medicina, koja uključuje homeopatsko liječenje, već je dio znanstvene medicine (Kuštrak, 2005).

2. OBRAZLOŽENJE TEME

Liječenje ljekovitim biljem susrećemo već u predcivilizacijsko doba, a najstariji zapisi o liječenju biljnim drogama pronađeni su kod starih civilizacija: Grčke, Rima, Egipta, Kine, Indije i dr. U antičko se doba ističe Dioskorid, liječnik, farmakognost i botaničar čije je djelo *De materia medica* imalo veliki utjecaj na europsku medicinu srednjega i novoga vijeka. Srednjovjekovna se medicina u Europi razvijala u samostanima gdje su svećenici imali važnu ulogu u liječenju širokog sloja ljudi. Oni su sastavljali *ljekaruše*, rukopisne zbirke recepata s ljekovitim drogama, koje su sadržavale način pripreme lijeka i upute o liječenju različitih bolesti i stanja.

Cilj ovoga diplomskog rada je usporeda recepata s drogama biljnog podrijetla, iz hrvatskih ljekaruša, s onima iz Dioskoridova djela *De materia medica* kao i njihova primjena u suvremenoj fitoterapiji. Odabrani su recepti s biljnim drogama koje nalazimo u našim krajevima i najčešće se spominju u hrvatskim ljekarušama: bršljan, đumbir, gospina trava, kadulja, kamilica, kopriva, ricinus, rosopas, ružmarin, sljez bijeli, sljez crni, smokva.

Navedeni su i primjeri droga životinjskog i mineralnog podrijetla, te savjeti za život i domaćinstvo spomenuti u obrađenim ljekarušama.

3. MATERIJALI I METODE

U izradi ovog diplomskog rada korištena je literatura koja se nalazi u knjižnici Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta, Knjižnicama grada Zagreba, Knjižnici HAZU-a, kao i članci iz nekoliko časopisa te sadržaj s javno dostupnih internetskih stranica.

Ovaj diplomski rad daje uvid u *materiu medicu* pet ljekaruša pisanih na našim prostorima od 17. do 19. stoljeća: *Prva karlobaška ljekaruša*, *Druga karlobaška ljekaruša*, *Libar od likarij*, *Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra*, te *Velika sinjska ljekaruša*.

Autori koji su obrađivali navedene ljekaruše donose u svojim obradama ime autora rukopisa, mjesto i vrijeme nastanka, ukoliko su poznati, te transliteracije, faksimile, detaljne opise ljekaruša, njihove sadržaje kao i objašnjenja manje poznatih izraza iz teksta.

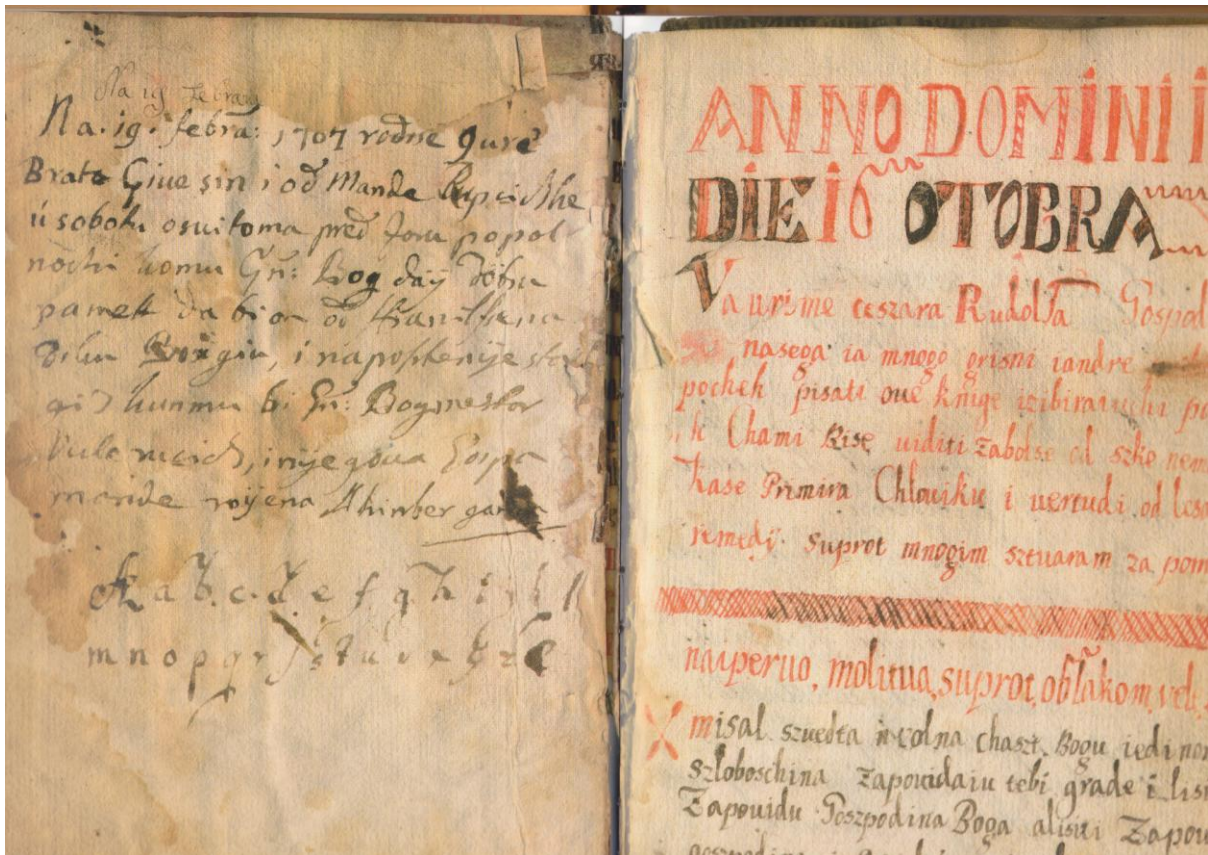
Dioskoridovo djelo *De materia medica*, napisano u antičko doba, nije prevedeno na hrvatski jezik, ali je prevedeno s grčkog na mnoge svjetske jezike. U ovom je radu korišten engleski prijevod.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Prva karlobaška ljekaruša

ANNO DOMINI 1603. DIE 16. OTOBRA

Va vrime cesara Rudolfa, Gospodina našega, ja mnogo grišni Jandre Pribimnić počeh pisati ove knjige izibirajući po knjigah ča mi biše vidit za bolše od s(v)ake nemoći i ča se primira človiku i vertudi od lesa i remedi. Suprot mnogim stvaram za pomoći.

Slika 2. Prva karlobaška ljekaruša

Ovako započinje *Prva karlobaška ljekaruša* (slika 2) stoga je ovoj ljekaruši ispravniji naziv *Pribimnićeva* jer joj je poznat autor, za razliku od druge kojoj autor nije poznat. Odmah vidimo da je riječ o prijepisu nekoliko izvora. Autor se potpisao i naveo godinu, no ostalo je nepoznato tko je Jandre Pribimnić, najvjerojatnije redovnik ili seoski svećenik.

Istražen je glagoljski tekst na koricama i on je zapravo skraćeni tekst kosinjskog Misala iz 1483. godine. Na unutarnjoj strani korica nacrtana je tvrđava, vjerojatno prikaz Karlobaga iz onoga doba. Zbog te pretpostavke, i zbog dvije zabilježbe iz novijeg vremena koje spominju

Karlobag, jedna na ovitku i druga iz 1841. na jednoj praznoj stranici, dvije ljekaruše iz ovog rukopisa su nazvane karlobaškima.

Prva Ljekaruša je ispisana 1603. godine na 32 stranice čitkim rukopisom na latinici. Nekoliko ljekovitih zapisa pisano je glagoljicom u kurzivu, pa nije poznato je li autor kao izvor koristio knjige na glagoljici ili već transliterirane na latinicu. Neki dijelovi teksta, naslovi recepata i prva početna slova u receptu su pisana crvenom tintom, dok je ostatak pisan crnom tintom. Pisana je uglavnom na latinici, čakavsko-ikavskim narječjem. Susrećemo latinizme, talijanizme, hungarizme i germanizme.

Jezične osobitosti ukazuju da njezini korijeni sežu stoljećima unatrag, jer se uklapa u hrvatsku srednjovjekovnu književnost. Kako su ljekaruše stalno bile prepisivane i selile su iz kraja u kraj, stvarao se jezik koji se može nazvati književnim. Jezik Pribimnićeve ljekaruše ima dvije značajke. Kao prvo, sačuvani su stari jezični oblici prepisivani od davnina, a kao drugo, u njima se iščitava živ narodni jezik onoga doba jer su ljekaruše koristili širi društveni slojevi.

Ljekaruša nastaje u doba kada "ostacima ostataka Kraljevine Hrvatske" vladaju kuga, siromaštvo, glad i rat, pa nema niti liječnika. Stoga je ljekaruša pisana za puk kako bi se sam mogao liječiti, prvenstveno biljem na koje nailazi u prirodi.

Jedanaest recepata srodno je receptima iz Strohalove ljekaruše iz 15. st. uz neke preinake:

Veće likaria za oči

Vazmi praha od lastavic i pelina, rožene vodi i mlika ženskoga, istuci i smišaj skupa i stavi na čisti rub(ac) i prikladaj ga na oči bolne i krvave u večer kada greš spat - to je sve lik.

Sličan recept iz Strohalove ljekaruše:

Ot očiju. Vazmi pelina i rožne vode i ženskoga mleka i smešaj i prikladaj na oče krvavi i boleznive.

Iz Milčetićeve, naše najstarije poznate ljekaruše iz 14. stoljeća, nije preuzet niti jedan recept. Pošto je ova ljekaruša kronološki treća po starosti, možemo pretpostaviti da su ostali recepti originalni ili su preuzeti iz izvora koji nisu sačuvani. Činjenica da se većina recepata spominje prvi put, daje na važnosti ovoj ljekaruši, a vjerojatno je ona služila kao izvor ljekarušama koje su nastale kasnije.

Najviše recepata uključuje primjenu ljekovitog bilja: **bazga** za istjerivanje glista, kostobolje i zaduhe; **hren** protiv glista, protiv grčeva; **trputac** kod rana i srčanih edema; **šafan** kod kamenaca mokraćnih puteva, kod čireva; **lipa** kod zaduhe; **mak** protiv grčeva; **bob** kod zubobolje i kao purgativ; **ljiljan** kod kašlja i srčanih bolesti; **jasenak** kod griže (dizenterije); **glog** kod vrućice; **sporiš** kod glavobolje i protiv čireva; **metvica** kod glavobolje; **pelin** kod okobolje i zubobolje; **ruta** kod zubobolje; **vrtič** kod zubobolje; **konoplja** za rane i zmijske ugrize; **čuvarkuća** za istjerivanje glista i dr..

U ljekaruši ima nekoliko recepata za liječenje glista i drugih nametnika na koži, vjerojatno stoga što su to bile česte napasti u ono doba. Iako je to vrijeme kad je u Europi harala kuga ne postoji zapis niti jednog recepta za njezino liječenje jer se vjerojatno smatralo da je to neizlječiva smrtonosna bolest.

U receptima nalazimo i primjenu životinja (jež, lastavice, pčele, puž, crv), njihovih organa (zečje srce, jelenski mozak i rogovi) i sekreta (žuč, salo, žensko i magareće mlijeko) u liječenju raznih bolesti:

Za grižu pomoć

Vazmi ježa i raspaj ga i položi u peć raspalenu i osuši ga i istuci ga u prah i daj piti bolnomu - to je dobro.

Osobito je u narodnoj medicini popularna tzv. *nečisna apoteka* odnosno upotreba različitih izlučevina, od kojih susrećemo smolu i izmet u nekim receptima ove ljekaruše.

Zapisane su i neke upute o zdravoj prehrani:

Od jaj

Jjaje mehko ali kuhano to čini človika moćna i zdrava; ako ga ji tvrdo pečeno ali kuhano, čini človika ukorna obraza.

Ljekaruša sadrži molitve Bogu, Bogorodici, svecima, posebice zaštitnicima medicine i farmacije sv. Kuzmi i Damjanu:

Za zubi molitva

Va ime oca i Duha svetoga Amen. Gospodine Bože, Isukerste blagi, va ime tvoje grem ja grišnik tvoju Desnicu i svetim Kuzmum Domianom načelnikom jur u miru pomoz i Gospod ne izbavi rabani tvoga nn. Zaklinam te svetum Troicum i blaženimi Apustoloma

*i svetima Kozmum i Domianom da červi ne daste bolesti ovom božijemu rabu nn
bodećemu zaklinam vas i zapovijedaju vam + po milosti oca i sina + i duha svetoga čislo
červi tisuće ne podgrizite zubi ovomu rabu božijemu nn izajdite na (i)stok + oca + in
sina + i Duha svetoga i zlamenje Salamuna iako toga jest Deržava i Cesrastvo (treba:
Cesarstvo) + oca + i sina + i Duha svetoga + Amen.*

U ljekaruši se nalaze i demonistički elementi. Zapisani su neki recepti i magični postupci koji nisu povezani s liječenjem npr. davanje pupka ženskog novorođenčeta mužjaku od psa, recepti za istjerivanje uroka, savjeti da u braku bude djece, da žena rodi sina, za obranu od tuče, za zaštitu žita od nametnika, protiv opijanja i drugi. Jedan od recepata se odnosi na očuvanje skladnog bračnog života:

Činiti mir me(đ)u ženom i mužem

*Vazmi list jedan od javorike tere piši ova zlamenja na nega ter postavi pod prag od kuće
(Derossi i sur., 1984; Poljak, 2009).*

4.1.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz Prve karlovačke ljekaruše

Küş = kadulja

Za grižu dobro

Vazmi soka od kusa i pij z belim vinom - to je likaria.

Ramen = kamomila, kamilica

Za gliste likarija

Vazmi sok od ramena i daj piti sako jutro natašće.

Slez = sljez

Od zatvora vodenoga

Vazmi sleza i skuhi ga u vinu i pij juhu i budeš scati.

Za kašal

Vazmi sleza i sk(uh)aj ga u vodi i pij natašće srca vezu - to je lik.

Cinciber = đumbir

... *dihav*

*pij **cinciber** s ostom – toje lik.*

Smokva

Likaria za grinte (grinta = krasta na glavi, bolest po koži)

*Vazmi miseca marča ali augusta **pupak od smokve** i stuci je i sok ožmi i kladi u pizu liotrazora i kasodora i skupa mišaj i perom maži jedan krat na dan, a da stoji tri dni u lonci kada oć oprat unem i nagni ga moćno i na svaki treti dani peri i maži se s tim, budeš zdrav u jedan misec, potom sažgi jezik kostanev i čini popel i mišaj s medom i maži ote vlasi rast.*

Komu je vrid

*Vazmi češna i papra i **smokov suh** i ako sega 12 sala i ul(j)a a smišaj sve skupa i privij i ne pij vina, nego s (o)ctom šafranom vodu i bude bole.*

Ožigavinca = kopriva

Za lišaje vele dobro

*Vazmi **ožigavinc** i habata (habat = bazga) **lista** i stuci i s tim maži jako lišaj.*

Beršan = bršljan

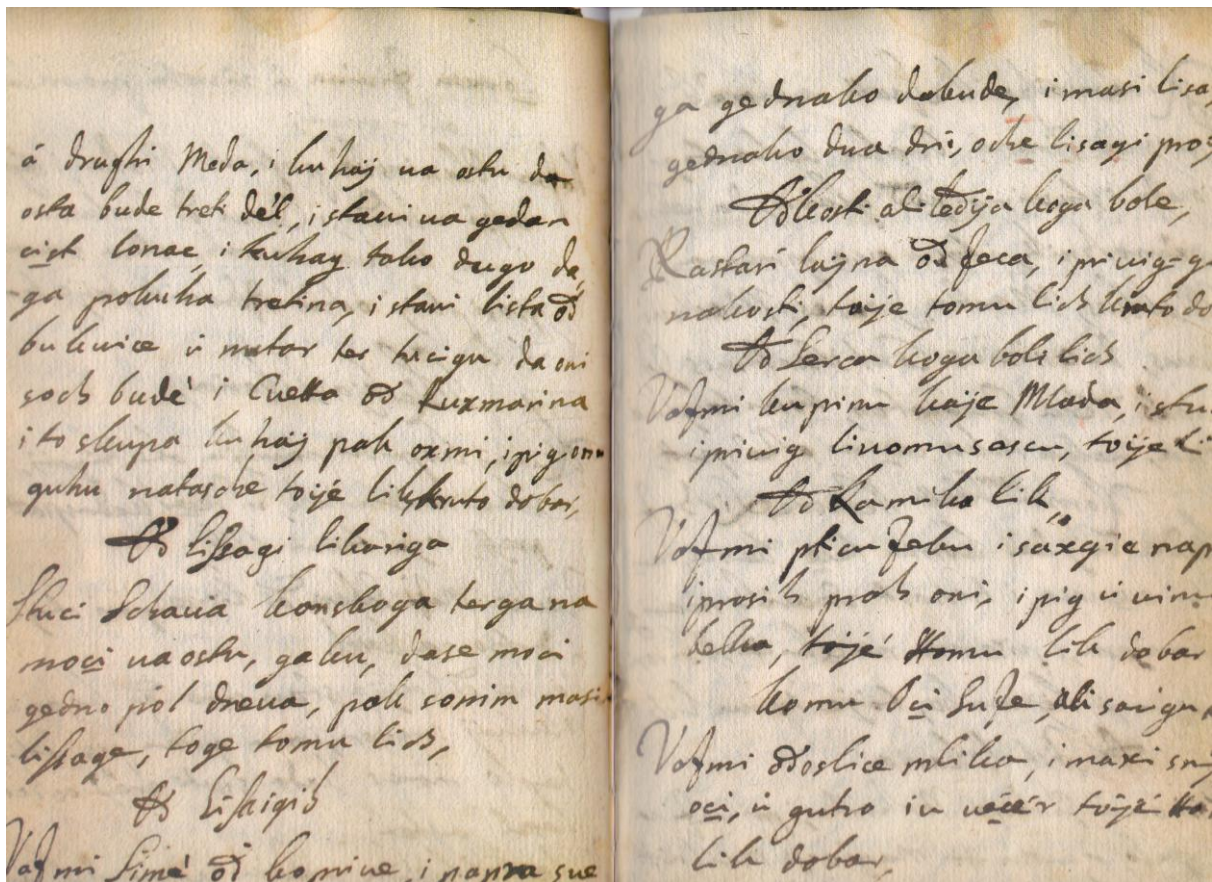
Za tadbina (tadbina = lopovluk)

*Vazmi **list od tri beršana** i piši na ne (ovdje je petokraki crtež) i ta sijnal i položi pod ubrus kada budeš za stolom i ako bude za stolom siditi tat, mora se od stola stati – provana stvar (Poljak, 2009).*

4.2. Druga karlobaška ljekaruša

Ljekaruša je napisana 1707. godine i sastoji se od 18 stranica, a zapisana je na stranicama koje su ostale prazne iza *Prve karlobaške ljekaruše*. Pisana je početkom 18. st. u nešto mirnije doba nakon oslobođenja od Turaka. *Prva* je pisana kaligrafski dok je *Druga karlobaška ljekaruša* (slika 3) pisana teško čitljivim rukopisom također na ikavsko-čakavskom s

utjecajem štokavskog, uz nekoliko tuđica. No govorom je ipak nešto bliža današnjem govoru, radi se o suvremenijem i čišćem čakavskom.

Slika 3. Recepti iz Druge karlovačke ljekaruše

Sadrži 56 receptata od toga 46 za humano liječenje (protiv glista, reume, povišene tjelesne temperature, zubobolje, kožnih lišajeva, unutarnjih bolesti, tuberkuloze), a 10 za veterinarsko liječenje (protiv glista, bjesnoće):

Za gliste konju i drugoj živini

Najprvo se zame jedan razan³⁵ i jako se stepli kadi se zlo čuje, pak zame se ulje komuna (komun = pelin) prez vode smišano, sunporon posipano, i zopet steplit skupa, pak zopet malo s onim pomazat kadi boli.

Najviše se veterinarskih receptata odnosi na bolesti konja što nam ukazuje na to da je konj bio najcjenjenija životinja onoga doba:

Ako konja boli

i soli se zame pak stavi sverhu kadi boli, i zami jednu skril od olova, rasplosnati i zgora stavi.

Za razliku od ostalih ljekaruša tu je iznimno mali broj biljnih droga: kupina, rutvica, aniš, komorač, pelin, planinska paprat, komorač, šafran, kopitnjak i dr.. Najveći dio recepata s drogama biljnog podrijetla odnosi se na upotrebu ružmarina (7 od 56). Ružmarin se ne spominje u prvoj ljekaruši, a u vrijeme nastanka druge, ružmarin postaje univerzalan lijek za sve. Koristi se kao lijek protiv kašlja, sušice, zaduhe, trbololje i stomahik. Pridaje mu se čak i magično djelovanje ako se stavi pod kućni prag ili objesi iznad kreveta. Uz list koriste se i njegova kora i cvijet. Mnogostruka upotreba ružmarina u drugoj ljekaruši potvrđuje njenu autohtonost i pripadnost primorskim krajevima.

Droge su i životinjskog podrijetla kao što je ljuska jajeta, rakova ljuska, prah od životinjskih rogova, puževi, zečja koža, lisičje salo, kozji loj, feces, crijeva, mlijeko, med i dr.:

Za ostavit kerv od nosa

*Uzme se **kore od jaj**, ke se čine zgorit i zave se³³ va ocat jak pak se stave sušit, pak se učine na prah, pak se stave pod nos i tako kerv ustave.*

Koga zubi bole

***Noge od raka** kada se zname meso van da je sama kost, samo da se zube straru s onom korom – je odavno stvar sprovana*

Prisutnost većeg broja mineralnih droga ukazuje na pomak prema kemijskoj farmakoterapiji. Mineralnog podrijetla su sumpor, olovo, živo vpno, sapun, lug:

Koga bole članki od nog ali ruke

*Zemi **sapuna mehkoga** unac 6, živoga japna unce tri, luga od loze unce tri, smišaj sve skupa i stavi kadi boli.*

Zapisani su i magični postupci u svrhu liječenja i morbidni lijekovi:

Od padavice likaria i rič provana prez nijednoga supersticiona

Vazmi cveta od k(o)romača i od človičanske glave tikve, ki je na višali, kâ nî u zemli bila, kosti, i od žabe pokrovate kore, i kamičac ki se najde u gnizdu od lastovice, i to daj mu pit u vodi – oće prez dvojbe ozdravit.

Predviđa također i spol djeteta trudne žene:

Ki će znat je u ženi sin ali kći

Ako žena noseća u počeku čuje i poznaje da dite od desne strane i da stran se nadima i spozniva, pokaziva se da će biti sin; i mliko od žene da je teško i turobno, zlamenuje sina, a pak ako je vodnjeno, oće biti kći; ako zadnja stran ... (istrgnuta je zadnja stranica) (Derossi i sur., 1988; Poljak, 2009).

4.2.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz Druge karlovačke ljekaruše

Kopriva

Od kašlja likarija

*Kuhaj **koprivu** na ulju ali frigaj i stavi na stumak uvečer kada spat greš – to je tomu lik.*

*Veće od kašlja. Stavi **sime od koprive** i kuhaj s medom i onu juhu pij koliko teplo moreš kada spati greš - oće ti kašal ustati.*

Od lišajih

*Vazmi **sime od koprive**, i papra, svega jednako da bude, i maži lišaje jednako dva dni, oće lišaji projti.*

Rusmarin = ružmarin

Od kašlja likaria

*Veće od kašlja. Vazmi jedan del vode a drugi meda i kuhaj vu ostu da osta bude treti del, i stavi va jedan čist lonac i kuhaj tako dugo da prokuha tretina, i stavi lista od bukvice unutar ter tuci ga da oni sok bude, i **cveta od rusmarina**, i to skupa kuhaj pak ožmi i pij onu juhu natašće. To je lik kruto dobar.*

*Od moći ku ima **rusmarin***

Vazmi cveta od njega i veži ga u čist rubac, pak vode u jedan verč friške, i stavi ta cvet u vodu da stoji do pol noći pak ožmi ga i pij onu vodu natašće. To je suproti svakomu betegu lik.

Od siputi likaria (siput = astma)

*Vazmi kore od **rusmarina** i zgori i oni dim prijimlji u nos gusto. To je tomu dobar lik.*

***Cvit rusmarina** ujutro natašće jist s medom i s kruhom, to je suproti svakom betegu lik.*

Jošće kladi ga nad postelju, ne boj se nikakove hude stvari niti sablasti niti vidovine ni višćice.

Jošće ako možeš držat u černu okrutu (okrut = posuda) blizu sebe, ne boj se betega nikakova.

Jošće stavi ga pod prag od kuće, n boj se zla nikakova niti zmija niti nikakove stvari.

Ki jist ne more

*Kuhaj **list od rusmarina** u vodi friškoj iz zdenca i s onom vodom vino mišaj i pij – oće ti se odprit stumak da budeš slatko jil.*

Od obrasti (oteklina) terbuha lik

*Kuhaj **rusmarin** va ostu jaku i onako tepla, kuliko terpit moreš, privij na terbuj i tako ozdraviš.*

Od jetike (jetika = tuberkuloza)

*Još **cvit od rusmarina** kuhaj u belom vinu i pij. To je kruto dobar lik tomu.*

Slez = sljez

Komu se voda zapre – lik

*Vazmi **sleza** i kuhaj ga va vinu belu i priloži malo ulja i to pij natašće. To je tomu lik*

Žalfija = kadulja

Bestran = bršljan

Od mlednosti glave i života (mlednost = slabost)

*Učini lušiju i stavi **bestrana** da se kuha u noj i kopitnjaka, artemenie, rute, **žalfie**,*

*pimpinele i **rusmarina** i zelena **bestrana** i s tim se vas operi i gora zamotaj u teplo. Od toga budeš zdrav .*

Smokva

Kada ruke od zime otiču

*Vazmi prah od kože od zeca da oće ozdravit. Od toga čini još ripa domaća tepla, zgora stavljena, smišana s voskom i **prahom od smokav** ke zgore (Poljak, 2009).*

4.3. *Libar od likarij don Petra Kaštelana*

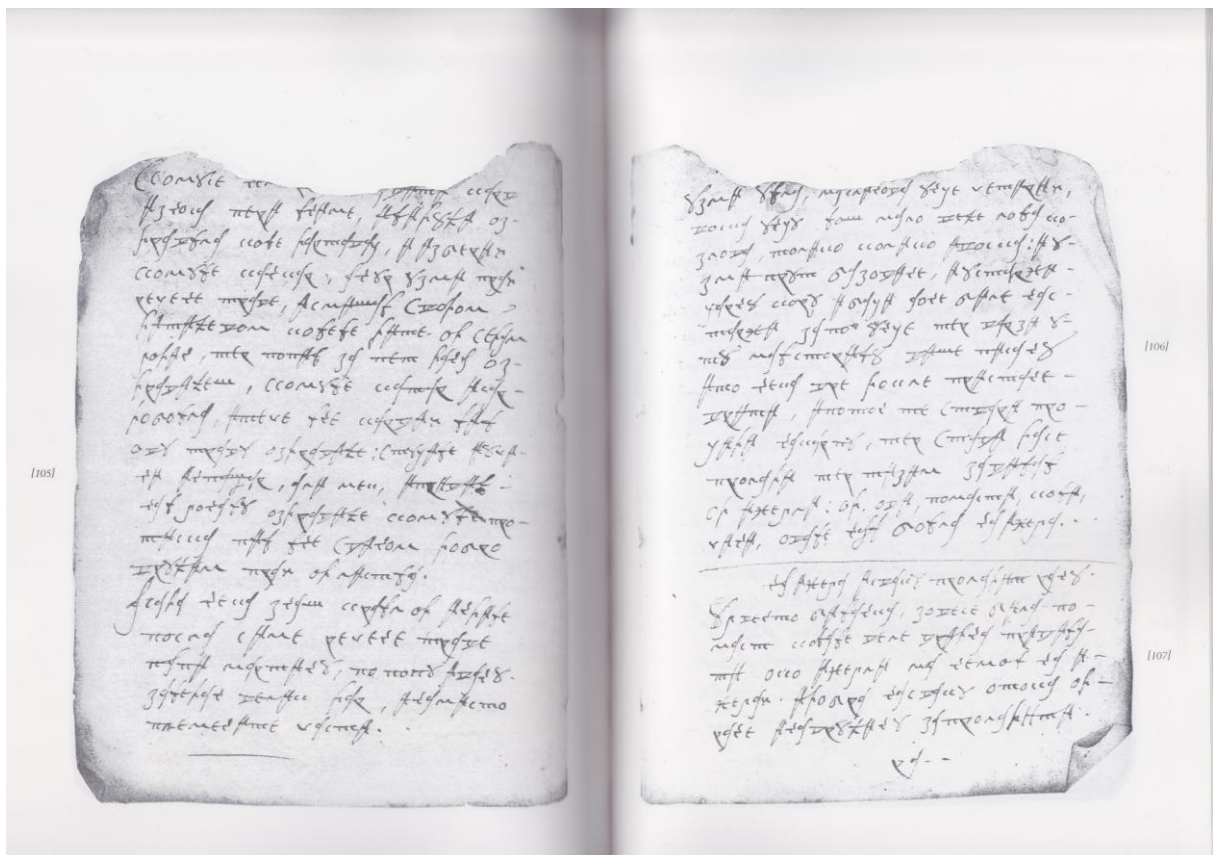
Poljički svećenici glagoljaši bili su zaslužni za prednjačenje Poljičana u obrazovanju, poljoprivredi, vrtlarstvu i voćarstvu pred njihovim susjedima. Poljički svećenici koristili su uvijek hrvatski jezik, glagoljicu kao liturgijsko pismo, a u privatnom životu bosančicu koja se u Poljičkom statutu naziva *rvackim pismom*. Oni su vjerojatno i sastavili Poljički statut kao i ostale isprave, ugovore i zapisnike pronađene iz onoga vremena, jer su obavljali dužnost pisara u Poljičkoj Republici. Prepisivali su i sastavljali, uz ostalo, i ljekaruše.

Autor ove Ljekaruše je franjevac, poljički glagoljaš don Petar Kaštelan. Ljekarušu je napisao 1779. godine. Rukopis Ljekaruše, sačuvan do danas, prijepis je rukopisa pisanog latinicom iz 1765., što je zapravo prijevod latinskog rukopisa iz 1646. godine.

Libar od likarij

U ime Isusa slavodobitnika i od koga izod svaka dobra i od njegova slavnoga porođenja ma 1779 ispisa u ovi libri ja don Petar Karštelan.

Na 1646 a posli pripisi iz latinskoga ma 1765 a sada ja pripišijem u ovi libar nah 1779.

Slika 4. Recepti iz ljekaruše *Libar od likarij*

Ljekaruša *Libar od likarij* (slika 4) sadrži 108 stranica ispisanih lijepim rukopisom hrvatskom ćirilicom poznatijom kao bosančica ili bosanica. S obzirom na pisanje palatala razlikuju se tri tipa bosančice: bosanska, poljička i dubrovačka. Jezik kojim je pisao, jezik je kakvim i danas govore stanovnici Poljica, to je štokavsko narječje nastalo iz čakavskog.

Struktura rukopisa nije ujednačena pa se ne zna koliko je vjeran prijevod latinskog rukopisa, a koliko je nadopunjeno uzastopnim prepisivanjem. Gotovo se isti recepti nalaze i u ljekarušama obližnjih krajeva koji su, uz zbirke recepata na latinskom, vjerojatno don Petru Kaštelanu služile kao izvor.

Ljekaruša se sastoji od 259 recepata za ljudsku primjenu, 10 za životinjsku, a 29 recepata se odnosi na savjete u domaćinstvu. Većina recepata je temeljena na racionalnoj iskustvenoj terapiji. Desetak molitava upućeno je Isusu Kristu, Bogorodici ili svecima *specijalistima* za određene bolesti ili poteškoće:

Zapis od bisa

U ime Boga i Divice Marije, i svi Sveti, amen. Stvorenje Božje Bog tebe sačuva od bisa i svakoga zla i bolesti druge i od bisa. Amen. Kako je kojemu čeljadetu ime ili živinčetu, spomeni ga dva puta imenom

Slijede još i rimovane litanije zaziva ili prošnji:

Od zloćudna oca i grintave maće, i od prazna toboca i šuplje strije, ukloni gre.

Od onoga vitra koji se zove bura, i od one vladinekoja ne ji bugura, ukloni gre.

Isključena je bilo kakva prisutnost čaranja i magije u ljekaruši.

Pripravci su najčešće biljnog i životinjskog podrijetla, a ponešto je i recepata sa sastojcima mineralnog podrijetla. Od droga biljnog podrijetla najviše se koristi domaće ljekovito bilje: blitva, bokvica (trputac), cinamomi-kanela (cimetovac), duvan (duhan), jabuka, jasenak, kapula- luk carljani (crveni luk), koromač- komorač, kruška, kupina, kupus rašći (raštika), lan, lovorika- lovor, luk purić (poriluk), maslina- maslina mastrinka, mažurane- carljena metvica (mažuran), orak (orah), rast (hrast lužnjak), trava čikuta (kukuta), trava rena (hren), i mnoge druge biljne droge.

U Ljekaruši se za pripremu lijekova navode i: smole (tamjan, kamfor, mira...), ulja (maslinovo, bademovo, ulje od sjemenki lana...) i žitarice (proso, pšenica, raž).

Od sastojaka životinjskog podrijetla spominju se: životinje (zec, žaba, mravi, zmije, gušter), dijelovi tijela ili određeni organi (jaja od pivca, salo od prasca, žuč od guske, krv od rakuna, papak i vime od krave, koža od zeca, srce od vrapca ...) te životinjski ekskreti i sekreti (mlijeko, med, vosak, jaja...):

Za učiniti da vlasi niknu

Uzmi tri žabe žive kreketuše i sazeji u jednoj pinjati (pinjata = lonac) dokle se lug učini i ti lug usmišaj s medom i tim maži vlasice gdi očes niknuti će.

Cijele životinje su se stavljale uz bolesnika jer se smatralo da će tako bolest prijeći s njega na životinju. Od *nečisne terapije* koriste se izmeti životinja. Zastupljeno je i načelo *slično se sličnim liječi* npr: jaja od pivca za povećanje spolnog nagona.

Sastojci mineralnog podrijetla su kao i u ostalim ljekarušama slabije zastupljeni. Koriste se za izradu pripravaka za vanjsku upotrebu, sami ili uz dodatak biljnih ili animalnih sastojaka, npr. antimonij, *japno* (vapno), ljuške jaja, pločica olova, *puščani prah* (barut), sol, sumpor, *živo srebro* (živa), kamen plovučac:

Za učiniti zube bile

Uzmi kamena plovučca, i četvrti dil soli istuci. Uspi u vodu bistru, i stavi na sunce dokle se posuši prah. I tim tari zube, ostati će bili i to je stvar kušana.

Za pripremu ljekovitih oblika najčešće se koriste pomoćne tvari dostupne u svakom domaćinstvu pošto su pripravci namijenjeni za izradu i primjenu u pučanstvu. Od otapala koriste se voda, vino, rakija i ocat, a za masne podloge koriste se masti životinja. U ovoj Ljekaruši nailazimo i na veći broj pripravaka koji se nabavljaju u *spicijalijama* (ondašnje ljekarne ili drogerije):

Stvari za ranu mnogo vridne naode se u spicijaliji

Koren zove se galange, navodi se u spicijaliji. Ovie koren od zelja. Kada čoviku karv puste darži ga u usto, sva će zla karv izaći, i grizući ga svaki smrad iz čovika izaći će, i darži ga u usti kad greš prid gospodu što hoćeš opraviti ćeš.

Bolesti spomenute u Kaštelanovoj Ljekaruši vezane su uglavnom uz svakodnevicu: ozljede, rane (*Pomast za ozdraviti svaku ranu*), krvarenja, poremećaji mokrenja (*Ko ne može mokraču uzdržati*) i probave, reumatski bolovi, kožne bolesti (*Od žulji i bradavic*), otekline, febrilna stanja, kašalj, bolesti uha, grla, očiju (*Od očiju na kojizi je carnj*), zuba, zarazne i parazitarne bolesti, ujedi životinja (*Koga uji bisan pas*), razna otrovanja (*Ko je otrovan ali obnezdravlja*), nesаница (*Činiti čeljade spati*) i dr. Najveći broj recepata se odnosi na ženske tegobe vezane uz menstruaciju (*Kojoj ženi cvit stane*), začće (*Činiti da matra dođe na misto, i dite da bude začeti*), porođaj i laktaciju (*Za imati mliko žena*), što nam daje uvid u učestalost tih tegoba u vrijeme nastanka rukopisa.

Bolesti životnja liječe se s nekoliko recepata iz ove Ljekaruše:

Akoć da ti je pivac jakih

Oblipi u kruhu ali u tisto trih zarna paprah i daj mu izisti vidićeš čudnu stvar i jakost pivca.

Recepti su naslovljeni s nazivom stanja ili bolesti koju liječe, a nakon naslova slijedi uputa za pripremu. Pripravci se prema načinu izrade dijele u dvije skupine. U prvu spadaju složeniji pripravci i najvjerojatnije potječu iz nekog tadašnjeg priručnika kojim su se služile ljekarne odnosno *specijalije* gdje su se i nabavljali takvi pripravci ili njihove sirovine. U njima se kao mjera koriste uglavnom *librica i unca*. Druga skupina recepata ima polazište u narodnoj medicini, jednostavni su i izrađuju se od sirovina iz neposredne okoline. Mjere se u receptima uopće ne koriste ili su pojednostavljene: *šaku jednu, pet šest kapalj, sto lista* i sl.. U receptima Kaštelanove Ljekaruše koriste se razni ljekoviti oblici: dokokti, konfeti, sirupi, pilule, masti i melemi. Zapisani su također savjeti za život i pravilnu prehranu za svaki mjesec u godini:

Miseca marta

Jidi stvari sladke, i pij vino sladko, jidi luk purić varen, i ne peri se i ne pušćaj karvi od žilja, ne uzimlji medižine, jidi kašu s cukrom, jidi salatu od betunike a to je sarpca zašto ti čisti vid i mnogo pomaga u glavi.

Autor je u Ljekaruši zapisao i nekoliko "bračnih savjeta":

Žena koja ne ljubi muža

Nađi darvo koje se sreslo, od njega udiljaj ražanj, i na njemu ispeci sarce od brebca neka žena izide ljubiće, neka legu ujedno .

Ko se ne može s ženom sastati

Uzmi od jarca, ili od kozlića, žuč, i mravi krilati, istuč zajedno. Izmišaj, i neka maže čovik svoj sram, i malo po jaji, dali ne varhovak od srama mazati, moći će sastati (Kujundžić i sur., 2011a).

4.3.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz *Libra od likarij*

Kopriva žigavica, kopriva velika = Velika kopriva

Likarija ko ne može ustaviti karv iz nosa:

Uzmi soka od koprive žigavice istuci i stopi karpu unje sok pak stavi u nos, stati će karv.

Od grinte

Uzmi korena od jabučice carljene, i korena od žigavic kopriv i sinje masti, i ulja, i stukši rečeno korenje vari s tizm i tom mastju maži glavu ma neka je mast mlaka, tim maži nekoliko dan na drugi dan, ozdraviće. Ali najprije peri glavu stvarmi pisanimi zgara i badlje poguli i to je kušano, i ako vlasi ne mogu niknuti svari velikoga zelja u ulju i maži niknuće.

Za imati dite

Iskopaj velike koprive, varit za puno u vodi pak pit večer puno puti.

Za imat mliko žena

Varit veliku koprivu u vodi, neka pije veće puta.

Celidonij, rosopast velika = rosopas obični

Za učiniti ako hoćeš da vlasi ali dlake opuznu i da nikad ne niknu:

Uzmi korena celidonija, a to je rosopasti velika, istuci ter izažmi sok i u taj sok stapaj bunbak (bunbak = pamum), ter otopi kuda oćeš opuznuti i nigdar ne niknuti.

Komu je žutinica

Uzmi biloga luka i rosopasti, i komoljike, ter stvari u bilome vinu, i pij na šćesarca. Još uzmi sporiša, vari u vinu, i pij na šćesarca. Još uzmi šćira ili simena njegova ter stuci i pij s vinom.

Sliz = sljez

Od očiju na kojizi je carnj (carnj = antraks)

*Uzmi petazola, lancijola, selena, **rosopasti velike**, **sliza**, listja maslinova, sarpca i kvasa pšenična, svega uncu jednu, smišaj sve te stvari u jedno, i privij na oči nemoćniku, čuvaj se ne nazebi i stoj u zatvorenu ozdravićeš. Uzmi soli dobro istučene i žumanca od jaja, i japna, i sapuna crnoga i smišaj sve u jedno ter privij, to je kušano.*

Ako ne može mokriti

*Uzmi **sliza** i svari dobro i pij rečenu vodu, i privij rečenu travu toplu na pripone mokriti će.*

Za uzrijati ranu

*Akoć da ti rana barzo uzrija, popriganaj **sliza** na maslu, i crikvine, ter mlako privij oko rane, barzo sazrijeti će, i gnoj vanka poći.*

Ženi ako mliko pogine

*Svari **sliza** u vodi, stuci simena od lana, nađi brašna prilitnjega, izmišaj brašno i lan, u isti sok od sliza sve u jedno, i maži sise. Doći će mliko, o toga veće nego je prija bilo.*

Kadulja

Likarija čudna od gluhoće

*Uzmi **soka od kadulje** izmišaj sa žučju od guske, ali od angulje tuste, i livaj teplo u uho. I ako čuješ veliku bolest, aliti žestinu, a ti kadulju potopi pet šest dana u vodu, a pak istuci i izažmi sok iznje, izmišaj s rečenom žučju i livaj teplo u uho.*

Rusmarin = ružmarin

Komu je griža, i teče nje karvi, ali mu crivo van izlazi

*Vazmi **rusmarina** i **kadulje**, i metvice, i petrusimula, i jizsici rečene trave jednim nožem, i uzmi malo sirah ovčijega starah, i stari na rakatežu i u to sve smišaj dva jaja i učini mantalu (mantala = vrsta guste marmelade), i vazmi rečenu mantalu, i stavi ju meju dva lista orijeva ozgor...*

Likarija od matre (matra = maternica) kada stane i zadušue

*Uzmi kopra i **rusmarina**, i male bile metvice; popaprit na tavi, ulit malo ulja, i politi bilancem od jaja, metnut na kartu, privit na pupak, za dva za trih puta.*

Smokva

Za prokinuti micinu

Uzmi dvi tri smokve suhe, i malo kvasa, i malo meda, i malo mlika ženskoga, i stuci rečene stvari u jedno, stavi na karpu i privij, učini će varh da se prokine. Uzmi meda i muke (muka = fino usitnjeno brašno) aržene i jedno žumance od jaja i sala prašćega, i stvari rečene u pinjaticu na ognju tere privij teplo učiniće varh i prokinuti će se, to je stvar kušana mgokrat.

Kamomila = kamilica

Od kriposti kamomila

To je raman malo zelje temeljito mnoge kriposti ima u sebi, komu bi voda stala, vari je u vinu, tere pij ono vino. Pustiće vodu i također razbiti kamen u miuru jošte komu je stumić hardav i nadmen oli ga grize, ima ga varit u vinu i piti ono vino, pristane bolest. Komu je prutljiv obraz, ili su lustre po obrazu, stuci s medom i privijaj na obraz sve će sniti, koje žut pod kožom, vari je u vinu paka pij učiniti će se rumenilo u obrazu ili kolur od bolesti... u vinu pake pij, mnogo... bolest u utrobi. I tako čini dite izvarćie kada je martvo u ženi, pijući ono vino; također na svaku bolest privij varena s uljem ali s maslom, na otok, na čir, na kugu, i na svaku bolest, mnogo može pomoći, i dobro učiniti od svake jadovite ujidi: Ako i bi ga uzima na šćesarca pomaloh ne bi ga mogla oni dan zmija ujistih: ni jedna jadovita stvar kada bi je pijo. Također na ranu sažeži rečene kamomile, tere posiplji čini je očistit, i na čir i na svaku ranu, koga glava boli mnogo pomaže i kad glava otoče dobro je i njome obavitih.

Barštćan = bršljan

Koga boli glava

Uzmi barštćana, pak ostarži onu koru carnu pak onu bilu stuci pak zažmi u čistoj karpi neka izađe malo soka pak potegni u nos one vode varlo to je lik tomu.

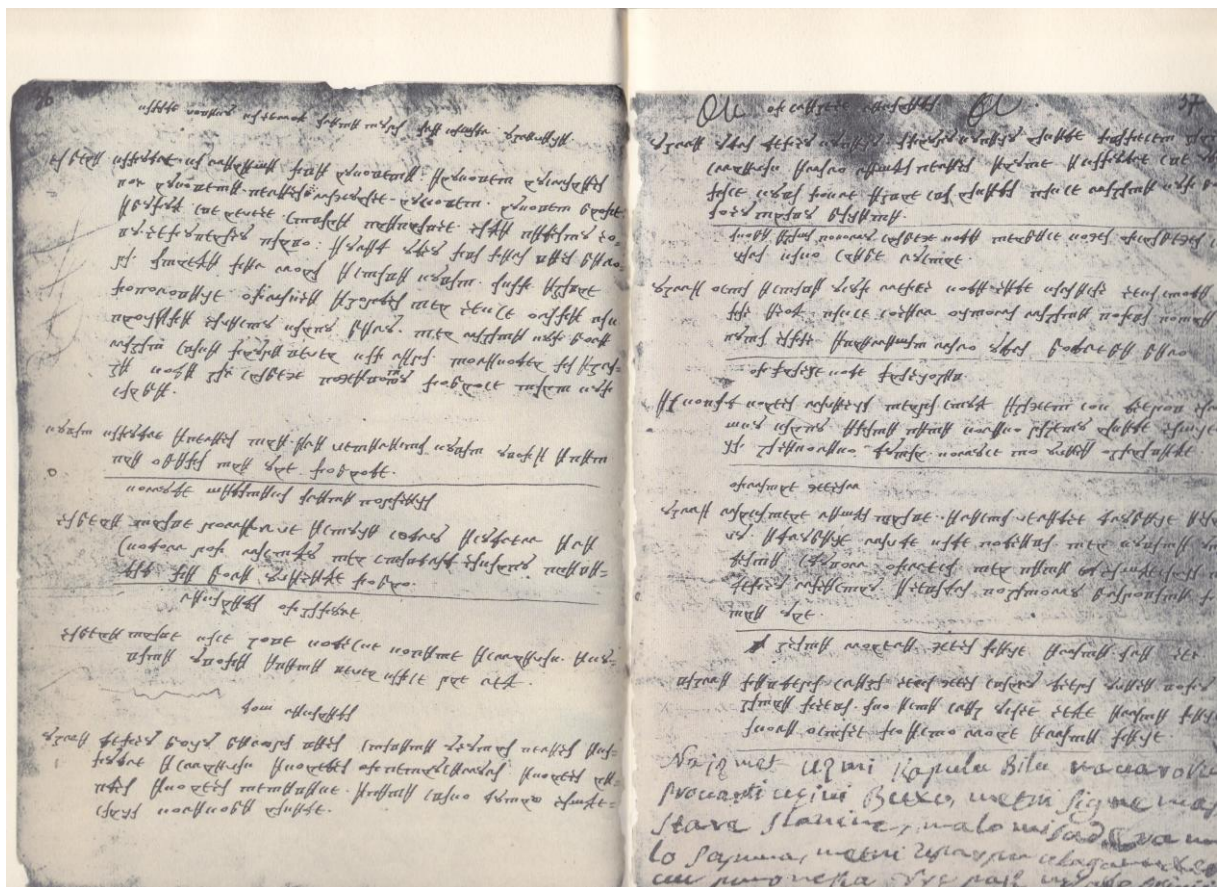
Koga zubi bole

Uzmi rusmarina i barštjana, i dobra luga i luča i stuci sve zajedno, ter vari u dobru octu, u čistu loncu dobro zatvorivši, pak darži, u usti koliko možeš durati, to je lik (Kujundžić i sur., 2011a).

4.4. Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra

Ova je Ljekaruša također s područja Poljica pisana poljičicom (inačica hrvatske ćirilice). Na području nekadašnje Poljičke kneževine svjetovni su zapisi pisani ćirilicom koja se naziva i "poljiška glagoljica", "poljiška azbukvica" i "hrvatsko pismo". Glagoljica im je služila kao liturgijsko pismo. Jezik Ljekaruše je čakavski, ikavskog tipa s utjecajem štokavštine.

Ljekaruša je naslovljena *Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra*. (slika 5) Nađena je u Omišu pa se naziva i Omiška Ljekaruša. Godina nije navedena, osim što se u bilješkama u dodatku na dva mjesta spominju godine 1744. i 1823.

Slika 5. Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra.

Radi se o prijevodu što je vidljivo već na trećoj stranici:

Počimlje likarija od mnogo stvari i potriba koje se pristoje čoviku, koje su izvedene latinskoga u naš jezik..

Sadrži 48 stranica sa oko 260 recepta za humanu medicinu. U receptima se najviše koriste droge biljnog podrijetla, a mogu se naći u prirodi: luk, ljutika, pelin, kupus, božur, karanfil,

rutvica, gorušica, lovor, jasen, metvica, koromač, mak, izop, peršin, kopar, šipak i dr. U ovoj ljekaruši također je zapisano mnogo recepata s ružmarinom za različite svrhe liječenja.

Ocat, med, vino, voda i žitarice neke su od tvari svakodnevne upotrebe koje se koriste u receptima, stoga su recepti vrlo pristupačni puku.

Uvrštene su i droge životinjskog podrijetla: bubreg, mozak, jetra, salo, žuč, srce, rogovi, zubi, mlijeko, jaja i žuč:

Od očiju lik. Uzmi žuči zečje i soka rute i smišaj s bilim vinom. Tere stavljaš po kaplju u oči iz jučera ustajuć i večer ligajuć. Toje kušano.

Također se koriste i droge mineralnog podrijetla ako što su ugljen, željezo, kamenje, sumpor i srebro:

I takojer protiva guti (guta = oteklina, izraslina tkiva). Postavi u nju sunpora i živoga srebra kolikono godi u kruhu prisnomu (prisni kruh = vrsta kruha (nekiseo)).

U Ljekaruši se spominju i dva veterinarska recepta koja se odnose na liječenje konja:

Za konje lik kada ne mogu pišat. Iskopaj zvonike korena. Ostarži gornju koru i uzmi tri spužaline od velikoga spuža i dobro stuci, dobro. I zalij s toplom vodom.

Za konje kada ne mogu pišati. Uzmi podukrajan žmul vina cila i po, i capra pučenoga, i tri žumanca od jaja. Dobro ubij, oli puno mišaj i zalij paripče.

Osam je posebnih recepata, poput recepata za obranu od groma, za hvatanje ptica, za zaštitu od zmija i škorpiona:

Takojer od zmije, ali od škorpije. Uzmi lista njegova tere ga stavi pod se. Ne boj se ništa toga mi nijedne stvari otrovne.

Ova Ljekaruša sadrži recepte za brojne bolesti i stanja kao što su: pijavica, kašalj, krvarenja iz rane, slomljene kosti, glavobolja, vrtoglavica, bol u ustima, uhu, nogama, trbuhu, zubobolja, oticanje nogu, prištevi, neplodnost, gubitak kose, gliste, ugriz životinja, kijavica, bradavice, groznica, nesanica, kolera, manjak lijeka kod dojilja, dizenterija i dr.

U Ljekaruši možemo iščitati srednjovjekovni cjelovit pristup liječenju koji obuhvaća liječenje i duha i tijela. Konkretni naputci se odnose na liječenje bolesti na temelju iskustva i predaje, a apstraktni napuci su sredstva za obranu od uroka i molitve:

I jošte neka govori g(3) Očenaša i g(3) Zdrave Marije na poštenje svete Trojice da da lik (Nazor, 2010).

4.4.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz Knjige od likarije

Kadulja

*Jošće dobra protiva me(ć)lu i protiva nemoći od jeta(r). Postavi u nju pelina i **kadulju** tere daj piti. I tako dobra je protiva bolesti u crivi. Post(avi) u nju metvice i posipa(j) je i zasipa(j) je.*

Kamamila/kamomila = kamilica

*I kome su se žile zgarčile. Postavi u nju ramarore, tere pij i tolikojer postavi u nju **list kamamile** i maži di su se zgarčile žile.*

*Komu bi jazik oteka. Uzmi bobovine i smišaj s **uljem od kamomile**. A to je sitini ravan i privijaj na otok. I takojer vazmi rute i satari s listejem lovorikovim i privijaj mlako.*

Rusmarin = ružmarin

*Od kriposti **rusmarina**. Naparvo, uzmi ga **cvića** njegova tere ga zaveži u čis rub i postavi ga u vodu neka vre dokle polovica uvre. Ona voda dobra je svakoj nemoći u čoviku.*

*Jošte komu j(e) rak, aliti račac (račac = nagla bolest u želucu), privij **lista** istoga **rusmarina** i pogubi račac.*

*I koga utroba boli, vari **listja** njegova s octom i privijaj na utrobu.*

Rosovast = rosopas

*Likarija od očiju. Od svake bolesti očiju. Uzmi najparvo koromača, sporiža, eupačije, **rosovasti**, **kadulje**, tri fonije **barščana**, koji se po zemlji pružija. Svakoga po rukovet. I očistiv lipo i stuci u čistu sudu. I stavi u sve zarno papra. I satari sve to u jedno. I pak razbiv vodom*

čista ditića i procidi koz čist rub. I postavi u oči večer kad ligaš i izjutra kad ustaješ. Ako li se gusto učini dodaj opet vode ditićeve tere š njome rasčini dah. Nije vele gusto.

Gospino zelje = gospina trava

*Učiniti ulje kakono balsam. Uzmi **Gospino zelje** i postavi ono sime u dvi ploče gvozdene, ali da su nikoliko vruće. I ono ulje koje odonle izađe toliko je dobro koliko balsam. Navridnost od svakoga jida i otrovi. Na ranu dino boli privij strilom otrovanom ustriljeno. Ali ko bi bija otrovan, aliti opčinjen, i daj mu piti ovoga zelja soka. Biti će zdrav. I također dijavalšu od čovika, ali ga valja nabrat na Ivanjdan prija sunca istoka. To je vrlo dobro.*

Smokva

*Tko otiče. Uzmi **smokav** suvi, i čašu meda, i dvi vode, i strukov luka puroga. Tere odriži ono što je bilo i vari dokle uvre treća. I sa ono opini lipo i jidi večer i ujutru našćesarca do osam dana.*

*Komu je kašalj u zličici ili u parsiju, vazni **smokav suvi** i isopa, stuć i skuvat s medom. Ter uzimati našćesarca. Biće od toga ozdravljen.*

*Za učiniti od brade side i dlak sidi, ako ćeš da su opet carne. Uzmi **listja smokova** i suši ga u ladu i čini prah vele sitan. I smišaj s uljem od kamola i namaži bradu ili glavu. I bude sve carno. To je kušano.*

Sliz = sljez

*Za kašalj. **Biloga sliza** skuvat. Staviti na vedrinu. Procidit. Smišat malo cukra i meda, pak piti našćesarca.*

*Još od velika kašlja i tuge ka je u zličici. Govore likari da je dobro kuvati **sliz** i smričike u vodi u lončiću čistu. Kad bude kuvano procidi na čisto. Ter onu vodu piti našćesarca. I večer kad se liga. Dobro je.*

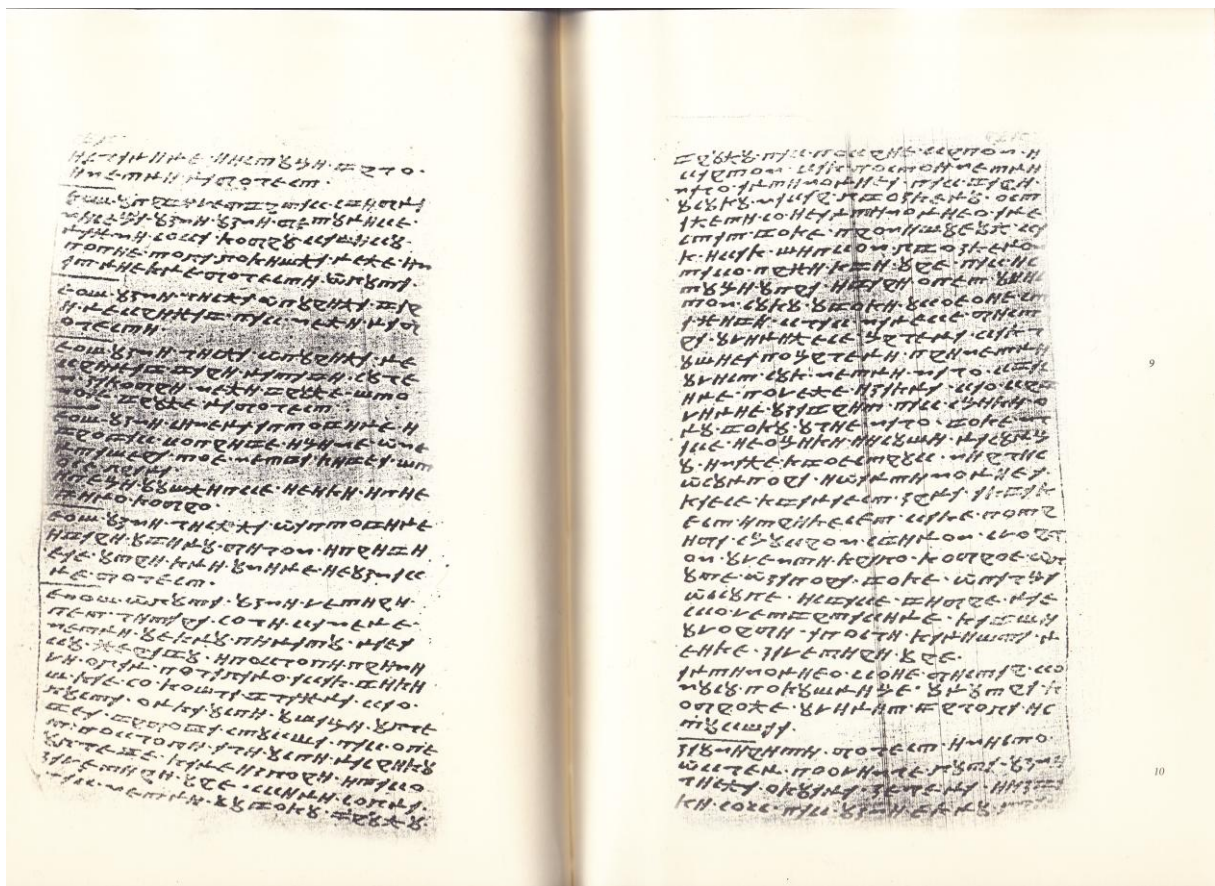
Baršćan = bršljan

*Od zubov bolesti. Kada bole ne more se naći bolje, nego ako neć da se veće ne povraća. Nego uzmi **baršćana** nikoliko **listov** tere stavi u jedd nov lonac u vrilu vinu. I k tomu stavi šaku soli.*

I neka vre dok ne bude vareno lišće. I paka ohladi kako se more u usti daržati. I darži s one strane s koje bole zubi. I tako i dva i tri dni. I bude bolje (Nazor, 2010).

4.5. Velika sinjska ljekaruša

Naziv *Velika sinjska ljekaruša* (slika 6) ovoj je Ljekaruši dodijelio fra Stanko Petrov, autor transliteracije s bosančice na latinicu. Autor teksta nije poznat, no sudeći po rukopisu radi se o jednoj osobi. Napisana je vjerojatno sredinom 18. stoljeća.

Slika 6. Recepti iz *Velike sinjske ljekaruše* pisani bosančicom

Fra Stanko Petrov je napisao stotine naslova poezije, poučne proze, znanstvene proze, oko stotinu prijevoda desetak posebno izdanih djela. Transliteracija *Velike sinjske ljekaruše* čini velik doprinos u njegovom već velikom rukopisnom opusu koje je iza sebe ostavio. Za ovu je Ljekarušu, Antun Vrgoč, sveučilišni profesor farmakognozije, napisao da je smjesa raznih farmaceutsko-medicinskih škola počevši od Dioskorida pa sve do danas. Iz prepiske s fra Petrovom, vidljivo je da je Vrgoč bio zadivljen njegovim trudom oko transliteracije i

veličinom Ljekaruše. Pošto je bio rodom iz Slavonije zatražio je od fra Petrova tumačenje nekih njemu nepoznatih riječi koje je susreo proučavajući Ljekarušu. Ta su objašnjenja od velikog značaja jer bi mogla poslužiti kao osnova za sastavljanje posebnog rječnika hrvatskih ljekaruša.

U Ljekaruši je zapisano oko 1700 recepata, originalno je bila još i veća jer u kopiji i transliteriranom materijalu nedostaje oko dvjesto stanica. Prvo je jednostavnim jezikom u naslovu navedena tegoba ili simptom, a zatim slijedi opis pripreme lijeka i način primjene.

Jezik je vrlo mlad, pa se i danas koristi među starijim ruralnim pučanstvom Sinjske krajine. Narječje je štokavsko, proizašlo iz čakavskog.

U ovoj se Ljekaruši, za razliku od mnogih drugih, nalazi određeni stupanj sistematizacije koji podsjeća na suvremenu sistematiku lijekova. Postoji 30 poglavlja odnosno skupina recepata za pojedinu skupinu bolesti, no neki se nalaze izvan poglavlja, a neki u njim ne pripadaju: *Od guta poglave, Od glave poglave, Od ušiju poglave, Od zubi poglave, Od srca poglave, Od utrobe poglave, Vridni načini od svaki ženskih potreba poglave* i dr.

Većina tvari koja se koristi u receptima je lako dostupna širem pučanstvu. Međutim neki su recepti prepisivani iz raznolikih izvora pa se spominje i mnogo tvari iz udaljenih zemalja. Tako je među dogama biljnog podrijetla, koje su glavne sirovine u receptima, najzastupljenije domaće ljekovito bilje, a ostale potječu iz različitih krajeva svijeta. Neke od biljnih droga su: aloja, aniš, artičoka, badem, velebilje, blitva, bob, bosiljak, crni bor, smilje, čempres, kesten, duhan, karanfil, gavez, gorušica, stolisnik, jasen, jasenak, kopar, korijandar, kupina, lipa, maslina, mrkva, pamuk, pelin divlji, repa, šparoge, šipak, troskot, odoljen, vodopija i mnoge druge.

Droge životinjskog podrijetla su i ovdje cijele životinje, njihovi dijelovi, organi, sekreti i ekskreti. Njihovo je djelovanje prema principu *slično se sličnim liječi, nečisne* terapije ili se u slučaju živućih životinja vjeruje da će bolest prijeći na njih. Neke od droga su: *crvi, kost čovičja, pišaka od mladića, krv is čovika, žuč bilu o deve, salo o jazvakost od noge konske, salo od eža, papak kravji, mrtva lasica, rog magarca diveg, mliko ovčje, med, pijavice, spuž goli, čorba odpivca, salo od legule, rog od elevanta, škorpion, žabica zelena* i dr.

Znatno manje se koriste sastojci mineralnog podrijetla i smole: *caklo* (staklo), *čađa* (ugljik), *gvozdje* (željezo), *kanvor* (kamfor), *kvas*, *lem* (glina), *lug* (pepeo), *lušija* (otopina luga u

vodi), *merkurijo* (živa), *peltra* (kositar), *smole štono bude na bristu*, *sunpor*, *vece od vina* (talog od vina). Od pomoćnih tvari najčešće se koristi vino, zatim ocat, ulje, vosak, šećer, voda i dr..

Ljekaruša daje i neke savjete za potjerati moljce i druge životinjske napasti, za efikasno pranje ruku, za njegu kose i slično:

Još od komara, uzmi komina (komino = biljka zečina), *to e centuar veliki kunac kudgod ovim natareš, biže mravi i komari.*

Voda koja diže svaku šporkicu s ruku, soka od meranguli, to e ili od limunića i malo soli bile i jumivaj ruke ovručim pak vodom bistrom dignuće svaku šporkicu od ruku.

Sinjska ljekaruša sadrži recepte iz jako velikog broja izvora. Od jednostavne pučke medicine do mnoštva poznatih imena povijesti medicine (najviše se spominje Plinije, zatim Dioskorid, Platon i dr.). Tako je primjerice uz 25 recepata u Ljekaruši napomenuto da je izvor Dioskorid:

Budući kon muško, negovo salo, što bude uz ednak sokom, od aptovine poednako metni u pinatu, tvrdo zatvoriv, metni u peć. Onom mašću maži edno misto koe muku dae, vidićeš čudan događaj, piše Dioškoride.

Loj od jarca praza (praz = kastriran) *zakuevši ga z brašnom ečmenim privijat na svaki ulog u kolini, potvrđuje Dijoškoride.*

Žuč na usne pucane i krastave dicit, potvrđue Dijoškor.

Recepti koji potječu iz raznih antičkih i srednjovjekovnih priručnika, preteča današnjih farmakopeja koriste mjere poput *drama*, *unce*, *litre*, *librice*, *oka* i dr. Hrvatska područja su bila pod različitim utjecajima (Austrija, Venecija, Turska) pa do 19. stoljeća nije postojao jedinstveni sustav mjera. Tako je i venecijanska libra težila manje od austrijske libre. Recepti narodne medicine uglavnom koriste jednostavne mjere poput *kolik zrno*, *šaka*, *kašika*, *čša*, *koliko more stat na cekin*. No većina recepata uopće ne spominje mjere (Kujundžić, 2014).

4.5.1. Odabrani recepti s biljnim drogama iz Velike sinjske ljekaruše

Baršćan = bršljan

*Još način na bolest od gute: uzmi **lišća baršćana** i istuci vrlo i pritisni di boli.*

*Ako ćeš da nikad ne nareste. Uzmi **smole bršćanove** drama osamnaest, po litre kvasine lambikane (lambikati = destilirati) namažav onda kud e opala dlaka već ne će nikad narest.*

Cvit Gospin = Gospina trava

*Još kada se pridre čelade, uzmi trave što se zove cvit Solomunov, a edni jasenak olti muor muor (!) Solomunov I **korena od cvita Gospina** i korena od provenca Listja i korena od gramegna, to e sritva troskot Sve vari, daji pit z dobrim vinom ili tuci korene gazva (!) solu i privijaj.*

Kadula = kadulja

*Kad kakvi prišći doode na noge i na ruke: vari **kadulu** u vinu jakomu, pak natapaj vrućim i drži na onoj pari koliko veće moreš; tako uzdrži četiri pet dana.*

*Još **kadulu** vari u vinu dobro e to vino na bone zube i desne.*

Kamomila = kamilica

*Još komu ie čudo vitra u glavi ili da smrdi čelo: uzmi **kamomila**, to ie revrn (?) što zovu rev luz (?) i vari u vodi i peri glavu.*

Kopriva

*Učiniti ruke i inu put bilu: uzmi **lišća i korena koprive** i vari u vodi pak onom vodom peri ruke i jobraz biće bilo i rumeno.*

*Kada su gnide u glavi prut, uzmi **simena koprive** stukša potopi u kvasinu dan i noć pak se najpri izmij lušijom isušiv natopi tizim, pomori prut i gnide.*

Ricino = ricinus

***Ricino** aliti mlična trava mnogo e dobra ženam, koja ne ima mlika, metat ga po sisa doće oj mliko.*

Rosopast = rosopas

*Još način od svraba: uzmi **rosopasti**, istuci dobro, izmišaj soli i kvasine i sala prasećega, tuci sve uedno i maži u četiri dni, ozdravi.*

*Još komu su crvi u ušiju : uzmi **soka od rosopasti** koliko oćeš i malo principata i izmišav metni u uo di su crvi, izbignuće kolik da i potežeš.*

Rusmarin = ružmarin

*Crvi glistina peruć u vodi, pak u vinu bilom; vari ji u ulu od aptovine s **rusmarinom**, to e ule dobro od guta peruć istom vodom prija, diže bolest.*

*I ko bi varijo **rusmarin** u bilom vinu i pijo po ednu čašicu nasćersrca svako jutro, pokriplue srca i čovik mlađi doodi u svemu životu.*

Sliz = sljez

*Još uzmi zmine (zmine =zmijine) trave šarovite štono bude kao zmija struka a lista i korena kao zminac i **soka od sliza** i bilanca jaeva izmišaj uedno, namaži noge i ruke pak namaži sunporom živim i južeži goriće jako ali ne će ožeć ništa, to možeš metat i po alina (alina = haljina).*

*Izvadi iz rečene sok u počelo lipna pijuć soka toga nasćersrca po dvadeset i šest drama, diže svake tegoće i vodene slabosti iz čovika i dobro e po toliko od nezina struka lista i simena učiniv u pra, vareć u vodi i piti tu vodu svu od vibre i jotvora ili e vareć **slizom** načiniv i jij i posrči čorbu sebice svako jutro i prid madižinam ova e svaka dobra.*

Smokva

*Koga grlo boli ili e izmuklo, uzmi ižopa i **smokava sui** i meda i vari u vodi i daji mu piti mlakušno.*

*I tako sua lišća ili korena istukša z dvima trima **smokvami** za edan dram toga praa s vodom o tuna uzamši čini purgat (purga = sredstvo za čišćenje) doli (Kujundžić, 2014).*

4.6. Primjena spomenutih ljekovitih droga u Dioskoridovom djelu *De materia medica*

KISSOS

Bršljan (*Hedera helix*, Araliaceae)

Prema Dioskoridovim podacima cvjetovi bršljana u količini koja se može uzeti koristeći tri prsta popiju se s vinom dva puta dnevno za liječenje dizenterije, a usitne i nanose s voskom za liječenje opekline. Slezena se liječi kuhanjem nježnih listova s octom ili se listovi primjenjuju sirovi i usitnjeni s kruhom. Dok se kao topli oblog stavlja na bilo koji oblik čira, kao oblog također liječi i opekline od sunca i druge jake opekline. Sok listova i bobica u kombinaciji s irisom, medom ili salitrom (kalijev nitrat) ulijeva se u nosnice i liječi u njima gnojne čireve i uklanja ružne mirise, a sok i grozdovi plodova kad se popiju uzrokuju sterilnost i u prevelikoj količini pomračenje uma. Sok korijena kada se popije s octom pomaže i kod najtežih uboda paukova. Liječi također gnojne uši, zubobolju, potiče menstruaciju, otežava začeće, koristi se i za ubijanje ušiju i uklanjanje dlaka.

ZINGIBERI

Đumbir (*Zingiber officinale*, Zingiberaceae)

Diokorid preporuča korištenje zeleni biljke u piću ili s kuhanim mesom; korijenje za zagrijavanje organizma, pospješivanje probave, omekšavanje crijevnog sadržaja, a dobro je i za želudac i učinkovit protiv stvari koje potamnjuju zjenice.

UPERIKON

Gospina trava (*Hypericum perforatum*, Hypericaceae)

Prema Dioskoridu gospina trava ima diuretički učinak i regulira menstruaciju. Kao uvarak s vinom liječi groznicu, a uvarak sa sjemenkama koji se pije četrdeset dana liječi išijas. Listovi se nanose zajedno sa sjemenkama i liječe opekline.

ELELISPHAKON

Kadulja (*Salvia officinalis*, Lamiaceae)

U djelu *De materia medica* zapisan je recept za uvarak lišća i grančica koji kada se popije može potaknuti izlučivanje urina i menstruaciju, a ima i abortivni učinak. Uvarak od lišća i grančica s vinom nanese se s toplom tkaninom za olakšavanje svrbeža genitalija. Popije se s bijelim vinom za liječenje bolne slezene i dizenterije. Prema Dioskoridu, kadulja također liječi kašalj i čireve.

ANTHEMIS, ANTHEMIS PORPHURANTHES, ANTHEMIS MELANANTHES

Kamilica (*Matricaria recutita*, Asteraceae)

Dioskorid je u svom djelu *De materia medica* opisao i kamilicu. Napisao je kako njezino korijenje, cvjetovi i zelen imaju zagrijavajuću, opuštajuću moć. Uvarak ako se popije ili s njime napravi kupka potiče menstruaciju, ima abortivni učinak, pokreće kamence (urinarne, bubrežne) i potiče izlučivanje urina. Pije se za rješavanje napuhnutosti kod smetnji s probavom; liječi žuticu i bolesti jetre; zagrijani uvarak se koristi za mjehur. Liječi čireve na oku, kandidijazu. U supozitoriju s uljem služi za liječenje ponavljajuće groznice. Lišće i cvjetovi trebaju se pospremiti kada se usitne i oblikuju u male kuglice. Korijen se skladišti osušen.

AKALUPHE, AKALUPHE ETERA

Kopriva (*Urtica dioica*, Urticaceae)

Nakon opisa droge, Dioskorid je zapisao preporuke za uporabu lišća koprive pomiješanog sa solju za liječenje ugriza psa, gangrene, malignih bolesti, raka, čira, apscesa. Usitnjeno lišće sa sokom pospješuje izlučivanje krvi iz nosa. Lišćem prokuhanim s malom školjkom se smanjuje napuhivanje, omekšavaju crijeva i potiče izlučivanje urina. Uvarak sjemenki s vinom od groždica je afrodizijak i otvara maternicu. Zajedno s medom pomaže kod astme, upale pluća i plućne maramice i za čišćenje tvari iz prsiju. Uvarak od lišća kada se popije s malo mire potiče menstruaciju.

KROTON E KIKI

Ricinus (*Ricinus communis*, Euphorbiaceae)

U Diskoridovu djelu zapisano je nekoliko načina za ljekovito korištenje ricinusa. Trideset očišćenih i usitnjenih zrna se popije i time otjera sluz, žuč i voda kroz crijeva. On izaziva povraćanje pa je ovo čišćenje vrlo neugodno i krajnje drastično. Vanjskom primjenom usitnjen se nanese i čisti varikozne vene i liječi opekline od sunca. Lišće se mljeveno u sitno s brašnom ili palentom koristi samo ili s octom da bi smanjilo edem i upalu oka, smanjilo nateknute dojke zbog viška mlijeka i izliječilo erzipel (streptokokna infekcija kože).

CHELIDONION

Rosopas (*Chelidonium majus*, Papaveraceae)

Dioskorid savjetuje pomiješati sok rosopasa s medom i prokuhati u mjedenoj posudi da bi se izoštrio vid. Sok se radi od lišća, korijenja i plodova u ljeto kada niknu. Suši se u hladu i oblikuje u male loptice. Također savjetuje piti korijen zajedno s anisom i bijelim vinom za liječenje žutice, a korijen s vinom nanositi za liječenje herpesa. Ako se žvače, umanjuje zubobolju.

LIBANOTIS

Ružmarin (*Rosmarinus officinalis*, Lamiaceae)

Prema Dioskoridovim podacima ružmarin grije organizam i liječi žuticu. Kuha se u vodi i uzima prije tjelovježbe, a nakon vježbanja se može okupati u ružmarinu natopljenom u vinu. Također se koristi u kombinaciji s tvarima za uklanjanje umora i u mastima koje se rade s moštom.

ALTHAIA

Sljez bijeli (*Althea officinalis*, Malvaceae);

Dioskorid je zapisao kako je bijeli sljez kuhan u medu i vodi ili vinu dobar za zarastanje rana, kod zaušnjaka, otekline, gnoj, upaljene dojke, poremećaj međice, modrice, izražene tumore, rastezanja živaca, a pomiješan sa svinjskom masti, guščjom masti i terpentinom služi za upale i zatvaranje rodnice. Uvarak od korijena popije se s vinom i pomaže kod dizenterije, bolova u kukovima, drhtanja i kod oboljelih od hernije, a olakšava zubobolju kad se prokuha u octu i usta operu njime. Suho ili zeleno sjeme usitni se i nanosi s octom na suncu i čisti vitiligo (od gube). Uvarak od sjemenki ako se popije dobar je kod uboda pčela i malih životinja. Lišće s malo ulja se nanosi na ubode i opekline.

MALACHE AGRIA, MALACHE KEPAlA

Sljez crni (*Malva silverstris*, Malvaceae)

Dioskorid opisuje crni sljez kao biljku dobru za crijeva i za mjehur, osobito njegova stabljika. Dok njegovo sirovo lišće prožvakano s malo soli i nanese s medom može izliječiti čir na unutarnjem kutu oka, kada se nanosi na ožiljak treba biti primijenjeno sa soli. Djelotvoran je kod uboda pčela i osa, a ako se čovjek njime natrlja unaprijed (sirovo, s malo ulja) mogu se spriječiti ubodi. Liječi prhut ako se nanese s mokraćom. Lišće također kuhano, usitnjeno i nanese s uljem pomaže kod opekotina i erzipela (streptokokna kožna infekcija). Uvarak je dobar za utrobu, maternicu i međicu. Gusta juha od mesa prokuhana zajedno s korijenjem pomaže kod svih otrovanja, ali onaj koji ju pije mora ju stalno i povraćati. Dobra je za najteže ugrize pauka i izvlači mlijeko.

SUKA

Smokva (*Ficus carica*, Malvaceae)

Dioskorid je napisao veliki odlomak o smokvi, opisuje karakteristike droge i njezinu primjenu. Zreli plodovi izvlače prištiće i znojenje, gase žeđ. Suhe su hranjive, uzrokuju žeđ, a dobre su za crijeva. Nisu djelotvorne za poticanje izlučivanja iz crijeva i želuca, ali su dobre

za vrat, arterije, mjehur i bubrege, za one koji su blijedi zbog neke dugotrajne bolesti kao i za astmu, epilepsiju i vodenu bolest. Dobre su za stari kašalj i dugotrajne poremećaju u plućima. Uvarak preporuča za ispiranje kod upala arterija i krajnika. Kao topli oblog, pomiješan s ječmom i piskavicom za ženske probleme ili kuhana u vinu i pomiješana s absintom i ječmom za vodenu bolest. Zrele usitnjene sa senfom stave se u uho i uklanjaju zvukove i zvonjavu u uhu. Uzet kao piće s usitnjenim bademima omogućava pucanje čireva, otvaranje pora, pražnjenje crijeva i opuštanje utrobe. S voskom ili žumanjkom potiče menstruaciju. S palentom za gubu, lišajeve, sunčane pjege, vitiligo, parazitarne infekcije kože, čireve na glavi. Nekoliko kapi kapne se na ugrize škorpiona, drugih životinja otrovnica i pasa. Na pamuku se nanese u zubne šupljine za zubobolju (Dioscorides, 2000).

4.7. Primjena spomenutih ljekovitih droga u suvremenoj fitoterapiji

Prema ATK sustavu razvrstavanja (eng. ATC - Anatomical Therapeutic Chemical Classification) lijekovi se razvrstavaju prema anatomskim, terapijskim i kemijskim načelima. Kod nas se ovaj klasifikacijski sustav koristi od 1994. godine.

Lijekovi su prema anatomskoj cjelini na kojoj se očituje glavni učinak razvrstani u 14 skupina, a postoje i 4 niže razine. Glavne skupine su označene velikih slovima od A do V:

- A- Probavni sustav i mijena tvari/metabolizam (eng. Alimentary tract and metabolism)
- B- Krv i krvotvorni organi (eng. Blood and blood forming organs)
- C- Srce i krvožilni sustav (eng. Cardiovascular sistem)
- D- Pripravci s učinkom na kožu (eng. Dermatologicals)
- G- Sustav reproduktivnih i mokraćnih organa i spolni hormoni (eng. Genito urinary system and sex hormones)
- H- Sistemski hormonski pripravci, izuzev spolnih hormona i inzulina (eng. Systemic hormonal preparations, excluding sex hormones and insulin)
- J- Antiinfektivni za sistemsku uporabu (eng. Antiinfectives for systemic use)
- L- Sredstva za liječenje zloćudnih bolesti i imunomodulatori (eng. Antineoplastic and immunomodulating agents)
- M- Koštano-mišićni sustav (eng. Musculo-skeletal system)
- N- Živčani sustav (eng. Nervous system)

P- Antiparazitici, insekticidi i repelenti (eng. Antiparasitic products, insecticides and repellents)

R- Dišni sustav (eng. Respiratory system)

S- Osjetila (eng. Sensory organs)

V- Različito (eng. Various)

U drugoj razini lijekovi se dijele prema terapijskom učinku, u trećoj prema farmakološkom djelovanju, u četvrtoj prema kemijskoj strukturi ili sastavu, a u petoj se razini jednoznačno određuje kemijski sastav prema kemijskom nazivu lijeka, odnosno znanstvenom imenu biljke (Grdinić i Kremer, 2009).

Bršljan (*Hedera helix*, Araliaceae) (slika 7)

Droga:

- *Hederae helices folium* = list bršljana

Djelovanje:

- ekspektorantno
- spazmolitično
- umirujuće na kožu i sluznicu.

Slika 7. Bršljan <https://www.plantea.com.hr/brsljan/>

Upotreba za liječenje:

- katara u dišnim putovima
- simptoma kroničnih upala bronhija.

ATK klasifikacija:

- HR05 WA Biljne ekspektorancije i emolijencije (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Đumbir (*Zingiber officinale*, Zingiberaceae) (slika 8)

Droga:

- *Zingiberis rhizoma* = podanak đumbira

Djelovanje:

- pospješuje sekreciju sline i želučanog soka
- potiče peristaltiku crijeva
- kolagogno
- antiemetično.

Slika 8. Đumbir <https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90umbir>

Upotreba za otklanjanje:

- pomanjkanja teka
- dispeptičnih tegoba
- simptoma bolesti vožnje.

ATK klasifikacija:

- HA03 AW Biljni karminativi
- HA04 WX Drugi biljni antiemetici
- HA09 WX Drugi biljni digestivi
- HC01 EB Drugi pripravci za srce
- HM01 AW Biljna protuupalna i protureumatska ljekovita sredstva (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Gospina trava (*Hypericum perforatum*, *Hypericaceae*) (slika 9)

Slika 9. Gospina trava <http://www.homeo-herb.com/kantarion/>

Droga:

- Hyperici herba = kantarion

ATK klasifikacija:

- HD03 WX Drugi biljni pripravci za liječenje rana i čireva
- HM01 AW Biljna protuupalna i protureumatska ljekovita sredstva
- HN06 AW Biljni antidepresivi

Djelovanje:

- blago antidepresivno
- adstringentno
- uljni pripravci antiflogistično.

Unutarnja primjena kod:

- psihovegetativnih poremećaja
- depresivnih raspoloženja
- straha
- nervoznog nemira
- dispeptičnih tegoba (uljni pripravci)

Vanjska primjena kod:

- za liječenja oštrih i tupih ozljeda (uljni pripravci)
- mialgija
- opekline prvog stupnja.

Droga:

- Hyperici flos = cvijet Gospine trave

ATK klasifikacija:

- HM01 AW Biljna protuupalna i protureumatska ljekovita sredstva
- HN06 AW Biljni antidepresivi

- HN06 AW Biljni antidepresivi (klica) (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Kadulja (Salvia officinalis, Lamiaceae) (slika 10)

Droga:

- Salviae folium = list kadulje

Slika 10. Kadulja <https://www.tportal.hr/lifestyle/>

Djelovanje:

- antibakterijsko
- fungicidno
- antivirusno
- adstringentno
- pospješuje sekreciju
- sprečava znojenje.

Vanjska primjena:

- kod upala sluznice usta i ždrijela.

Unutarnja primjena:

- kod dispeptičnih tegoba,
- za smanjivanje znojenja.

ATK klasifikacija:

- HA01 WC Stomatološka biljna ljekovita sredstva sa smolom ili eteričnim uljem
- HD11 AA Antihidrotici
- HA 01 WC Stomatološka biljna ljekovita sredstva sa smolom ili eteričnim uljem (eterično ulje) (Grđinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Kamilica (*Matricaria recutita*, Asteraceae) (slika 11)

Slika 11. Kamilica <https://www.cajlijecenjebolesti.com/caj-od-kamilice.html>

Droga:

- *Matricariae flos* = cvijet kamilice

ATK klasifikacija:

- HA03 AW Biljni karminativi
- HA03 WB Biljna antispazmodska sredstva s derivatima bisabolola i/ili flavonoidima
- HD03 WX Drugi biljni pripravci za liječenje rana i čireva
- HM01 AW Biljna protuupalna i protureumatska ljekovita sredstva
- HN05 CM Drugi hipnotici i sedativi

- HA09 WA Biljni digestivi, gorka sredstva (eterično ulje)

Djelovanje:

- antiflogistično
- muskulotropno
- spazmolitično
- pospješuje zacjeljivanje rana
- dezodorantno
- baktericidno
- potiče promjene kožnog tkiva.

Unutarnja primjena kod:

- spazama
- upala gastrointestinalnog trakta.

Vanjska primjena kod:

- upale kože i sluznice kao što su bakterijske bolesti kože među kojim je i usna šupljina (ispiranje)
- upale dišnih putova (inhalacija)
- bolesti u predjelu analnog otvora i genitalija (oblog, kupka) (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Kopriva (*Urtica dioica*, Urticaceae) (slika 12)

Slika 12. Kopriva <http://www.naturala.hr/velika-kopriva-zarna-saveznica-zdravlja/1078/>

Droga:

- Urticae folium = list koprive

Droga:

- Urticae herba = kopriva

Unutarnja primjena:

- za ispiranje kod upala odvodnih mokraćnih putova
- kod pijeska u bubregu za preventivu i liječenje.

Unutarnja i vanjska primjena:

- kao pomoć u liječenju reumatskih tegoba.

ATK klasifikacija:

- HG04 BW Biljni diuretici
- HG04 CW Biljni lijekovi za dobroćudno povećanje prostate
- HM01 AW Biljna protuupalna i protureumatska ljekovita sredstva

Droga:

- Urticae radix = korijen koprive

ATK klasifikacija:

- HG04 BW Biljni diuretici
- HG04 CW Biljni lijekovi za dobroćudno povećanje prostate

Primjena kod:

- mikcijskih tegoba
- adenoma prostate, stadij I i II.

Droga:

- Urticae fructus

ATK klasifikacija:

- HA05 AW Biljni kolagogi i koleretici

- HA07 XA Drugi antidijaroici
- HM02 AX Drugi lokalni pripravci protiv boli u zglobovima i mišićima (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Ricinus (*Ricinus communis*, Euphorbiaceae) (slika 13)

Slika 13. Ricinus <https://www.freepik.com/free-photo/>

Droga:

- Ricini semen = sjeme ricinusa

Djelovanje:

- Ricinusovo ulje: Laksativno. Stanja kod kojih treba postići ubrzano pražnjenje crijeva. Početak djelovanja nakon 6-10 sati.

ATK klasifikacija:

- HA06 AB Kontaktne laksancije
- HD02 WB Biljne emolijencije i protektivi s uljem ili sačinjene od ulja
- HS01 XW Drugi biljni oftalmici (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Rosopas (Chelidonium majus, Papaveraceae) (slika 14)

Slika 14. Rosopas <https://hr.wikipedia.org/wiki/Rosopas>

Droga:

- Chelidonii herba = rosopas

Djelovanje:

- Spazmolitično (papaverin).

Primjena:

- kod tegoba s grčevima u želučano-crijevnom traktu i u predjelu žučnih putova.

ATK klasifikacija:

- HA05 AW Biljni kolagogi i koleretici

Droga:

- Chelidonii radix

ATK klasifikacija:

- HN02 BW Biljni analgetici i antipiretici s alkaloidima (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Ružmarin (Rosmarinus officinalis, Lamiaceae) (slika 15)

Slika 15. Ružmarin <https://www.krenizdravo.rtl.hr/prehrana/cajevi/caj-od-ruzmarina>

Droga:

- Rosmarini folium = list ružmarina

Unutarnja primjena:

- Spazmolitično djelovanje
- kod dispeptičnih tegoba.

Vanjska primjena:

- nadražuje kožu
- pospješuje prokrvljenost
- kod labilnoga krvotoka
- pomaže kod liječenja reumatskih bolesti.

ATK klasifikacija:

- HA03 AW Biljni karminativi
- HA05 AW Biljni kolagogi i koleretici
- HD03 WX Drugi biljni pripravci za liječenje rana i čireva
- HG04 BW Biljni diuretici
- HN05 CM Drugi hipnotici i sedativi
- HP03 BX Drug insekticidi i repelenti

- HA03 AW Biljni karminativi (eterično ulje)
- HM02 AW Lokalni biljni pripravci protiv boli u zglobovima i mišićima s eteričnim uljima ili sačinjeni od eteričnih ulja (eterično ulje) (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Sljez bijeli (*Althea officinalis*, Malvaceae) (slika 16)

Slika 16: Sljez bijeli <http://www.biovitalis.hr/sastojci/bijeli-sljez.html?tmpl=component>

Droga:

- Althaeae radix = korijen bijelog sljeza

Djelovanje:

- umirujuće
- sprečava nakupljanje sluzi
- pojačava fagocitozu.

Primjena kod:

- nadražene sluznice u ustima i ždrijelu, što može biti povezano s nadražujućim suhim kašljem
- kod lakših upala sluznice želuca.

ATK klasifikacija:

- HA01 WB Stomatološka biljna ljekovita sredstva sa sluzi
- HD02 WA Biljne emolijencije i protektivi sa sluzi
- HR05 DB Drugi antitusici

Droga:

- *Althaeae folium* = list bijelog sljeza

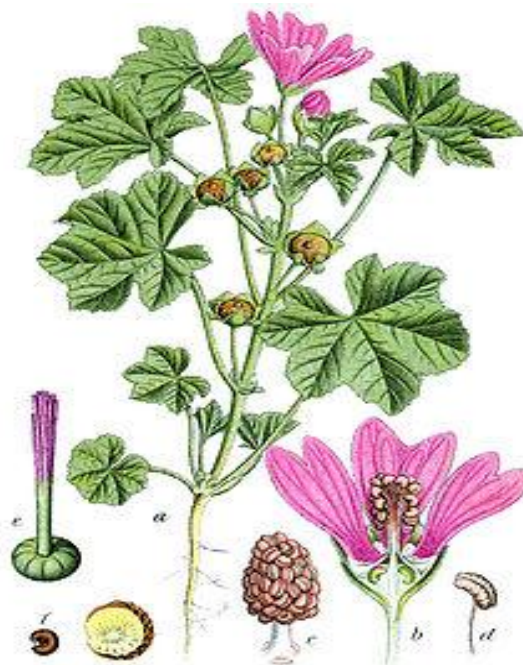
Djelovanje:

- umirujuće.

Primjena kod:

- nadražene sluznice u ustima i ždrijelu
- nadražujućeg suhog kašlja (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Sljez crni (*Malva silverstris*, *Malvaceae*) (slika 17)

Slika 17. Sljez crni https://hr.wikipedia.org/wiki/Crni_sljez

Droga:

- Malvae flos = cvijet crnog sljeza

ATK klasifikacija:

- HA01 WB Stomatološka biljna ljekovita sredstva sa sluzi
- HR05 WA Biljne ekspektorancije i emolijencije

Droga:

- Malvae folium = list crnog sljeza

ATK klasifikacija:

- HA16 AX Različiti proizvodi za probavni sustav i metabolizam
- HR05 WA Biljne ekspektorancije i emolijencije

Droga:

- Malvae semen

ATK klasifikacija:

- HD02 WA Biljne emolijencije i protektivi sa sluzi
- HN02 BG Drugi analgetici i antipiretici

Djelovanje:

- umirujuće.

Primjena:

- kod nadražene sluznice u ustima i ždrijelu i s tim povezanim nadražujućim suhim kašljem (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

Smokva (Ficus carica, Moraceae) (slika 18)

Droga:

- Caricae fructus = plod smokve

Slika 18: Smokva <https://zdravozdravo.blogspot.com/>

ATK klasifikacija:

- HA06 AX Druge laksancije

Djelovanje:

- Laksativno

Primjena:

- kod lakše opstipacije (Grdinić i Kremer, 2009; Schaffner i sur., 1999).

5. ZAKLJUČCI

Ovaj diplomski rad daje uvid u *materiu medicu* pet ljekaruša pisanih na našim prostorima od 17. do 19. stoljeća.

Ljekaruše predstavljaju rukopisne zbirke recepata za izradu lijekova i liječenje ljudi i životinja, a vrlo često sadrže i različite higijenske, dijetetske i praktične savjete za domaćinstvo. Pisane su u razdoblju od 14. do 19. stoljeća. Uz navode o pripremi i upotrebi lijekova izrađenih pretežno od ljekovitoga bilja, životinjskih dijelova ili organa, te tjelesnih tekućina, ljekaruše sadrže i opise mnogih magijsko-religioznih i primitivnih vjerovanja i rituala. Ljekaruše su vrlo bogat izvor informacija o našoj tradicionalnoj medicini i farmaciji, jeziku, običajima, vjerovanjima i narodnim predajama pa stoga iziskuju multidisciplinarni pristup.

U ovome su radu uspoređeni recepti s biljnim drogama, koje se najčešće spominju u obrađenim ljekarušama, s Dioskoridovim receptima iz njegova djela *De materia medica*.

Iako su mnoge biljne droge u našim ljekarušama preuzete iz Dioskoridova djela, većina je recepata tijekom prijepisa doživjela nadopune i izmjene. Za usporedbu su odabrane biljne droge: bršljan (*Hedera helix*, Araliaceae), đumbir (*Zingiber officinale*, Zingiberaceae), gospina trava (*Hypericum perforatum*, Hypericaceae), kadulja (*Salvia officinalis*, Lamiaceae), kamilica (*Matricaria recutita*, Asteraceae), kopriva (*Urtica dioica*, Urticaceae), ricinus (*Ricinus communis*, Euphorbiaceae), rosopas (*Chelidonium majus*, Papaveraceae), ružmarin (*Rosmarinus officinalis*, Lamiaceae), sljez bijeli (*Althea officinalis*, Malvaceae), sljez crni (*Malva silvestris*, Malvaceae) i smokva (*Ficus carica*, Malvaceae).

Napravljena je i usporedba navedenih droga te njihova primjena u suvremenoj fitoterapiji koja u potpunosti leži na znanstvenim temeljima. Neke od istraženih droga i danas imaju isto djelovanje i primjenu, a one za koje terapijski učinak nije znanstveno dokazan nisu dio službene fitoterapije.

6. LITERATURA

Brkić Midžić S. Katalog zbirke narodne medicine Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU. U: Narodna medicina. Izvori i istraživanja. Rasprave i građa za povijest znanosti knjiga 17. Pečina M, Fatović-Ferenčić S, urednici, Zagreb, HAZU, 2017. str. 329.

Bršljan <https://www.plantea.com.hr/brsljan/>, pristupljeno 22.6.2019.

De materia medica <https://www.plantagea.hr/fitoterapija/grcka-i-rim/>, pristupljeno 23.6.2019.

Derossi J, Dugački V, Rukavina A. Karlobaška ljekaruša iz godine 1603. *Senjski zbornik* 1984, 10-11, 123-130.

Derossi J, Dugački V, Rukavina A. Karlobaška likaruša iz 1707. *Senjski zbornik*, 1988, 13, 170-171.

Dioscorides. De materia medica: Being an herbal with many other medicinal materials : written in Greek in the first century of the common era: a new indexed version in modern English. Johannesburg, IBIDIS, 2000, str. 179-180, 267, 319-320, 351-352, 355, 408, 467, 527- 528, 533-534, 537, 644, 647, 719-720.

Đumbir <https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90umbir>, pristupljeno 22.6.2019.

Fatović-Ferenčić S, Kujundžić N. U struci pri ruci: od ljekaruša do farmakopeja : ususret Hrvatskom muzeju medicine i farmacije u osnivanju, katalog izložbe. Zagreb, Farmaceutsko-biokemijski fakultet, HAZU, 2012, str. 5, 10-13, 45.

Gospina trava <http://www.homeo-herb.com/kantarion/>, pristupljeno 22.6.2019.

Glesinger L. Povijest medicine. Zagreb, Školska knjiga, 1978, str. 62-63.

Grdinić V. Kronologija ljekarništva. Zagreb, Hrvatska ljekarnička komora, 2015, str. 109-110, 117.

Grdinić V, Kremer D. Ljekovito bilje i ljekovite droge: farmakoterapijski, botanički i farmaceutski podaci. Zagreb, Hrvatska ljekarnička komora, 2009, str. 14, 19, 51, 53-59, 60-61, 69, 70, 72-74, 76, 78-80, 82-84, 86-87, 89-94, 97-98, 101, 519, 595-596, 602, 611, 614, 615, 619-620, 634, 636, 643, 645.

Kadulja <https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/zasto-kadulju-trebate-sto-cesce-koristiti-u-jelima-20130218>, pristupljeno 22.6.2019.

Kamilica <https://www.cajlijecenjebolesti.com/caj-od-kamilice.html>, pristupljeno 18.6.2019.

Kopriva <http://www.naturala.hr/velika-kopriva-zarna-saveznica-zdravlja/1078/>, pristupljeno 22.6.2019.

Kujundžić N, Škrobonja A, Glibota M, Gašparac P. Libar od likarij don Petra Kaštelana. Rijeka, Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2011a, str. 8-12, 14-30, 53, 55-57, 59, 67, 70-71, 76, 78-80, 85, 90-92, 94, 97-99, 106-107, 221.

Kujundžić N, Glibota N, Inić S. "Mnoge različite likarie od bolesti glave" - fragment ljekaruše iz arhiva franjevačkog samostana u Sinju. *Acta med-hist Adriat*, 2011b, 9 (2), 226.

Kujundžić N. Velika sinjska ljekaruša. Zagreb, Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, HAZU, 2014, str. 9-49, 52, 58, 64, 70, 95-98, 107, 111, 115, 126, 134, 141, 157, 159-160, 167, 176, 198, 203, 213, 220, 227, 247, 286-287, 309, 344.

Kuštrak D. Farmakognozija – Fitofarmacija. Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005, str. 7, 11-24, 33, 49-52, 65, 69-70.

Ljekaruše <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=37705>, pristupljeno 28.5.2019.

Nazor A. Dvije ljekaruše S faksimilom, transliteracijom teksta i rječnikom. U: Knjige od likarije. Faksimil i obrada dviju ljekaruša pisanih hrvatskom ćirilicom. Rasprave i građa za povijest znanosti knjiga 10. Pećina M, Fatović-Ferenčić S, urednici, Zagreb, HAZU, 2010, str. 9-10, 14, 61-67, 69-70, 73, 75, 78-79

Poljak Ž. Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine s faksimilom i transliteracijom. U: Karlobaške ljekaruše. Rasprave i građa za povijest znanosti knjiga 9. Pećina M, Fatović-Ferenčić S, urednici, Zagreb, HAZU, 2009, str. 9-11, 13-15, 17, 19-21, 79, 82-91, 93-97, 99, 101-108.

Ricinus https://www.freepik.com/free-photo/castor-oil-plant-ricinus-communs-illustration-from-medical-botany-1836_3533557.htm, pristupljeno 23.6.2019.

Rosopas <https://hr.wikipedia.org/wiki/Rosopas>, pristupljeno 18.6.2019.

Ružmarin <https://www.krenizdravo.rtl.hr/prehrana/cajevi/caj-od-ruzmarina>, pristupljeno 22.6.2019.

Schaffner W, Häfelfinger B, Ernst B. Ljekovito bilje Kompendij. Rijeka, Leo Commerce, 1999, str. 31, 71, 115, 133, 141, 161, 167, 235, 239, 247, 283, 295.

Sljez bijeli <http://www.biovitalis.hr/sastojci/bijeli-sljez.html?tmpl=component>, pristupljeno 18.6.2019.

Sljez crni https://hr.wikipedia.org/wiki/Crni_sljez, pristupljeno 18.6.2019.

Smokva <https://zdravozdravo.blogspot.com/2016/11/uzgoj-smokve-kako-se-uzgaja-smokva.html>, pristupljeno 22.06.2019.

Šušnić-Fliker Z. Narodne ljekaruše iz Hrvatske nastale u XVII i XVIII stoljeću. *Farmaceutski glasnik*, 1986, 42 (12), 367-68, 372-373.

Vrgoč A. Dioskurides, veliki grčki liječnik i učenjak. *Priroda*, 1936, XXVI (9), 317-320.

7. SAŽETAK

Najstarije zapise o primjeni ljekovitih droga, u svrhu liječenja, nalazimo u medicini drevnih civilizacija. Važnu su ulogu u europskoj srednjovjekovnoj medicini imali svećenici. Oni su u samostanima sastavljali *ljekaruše*, rukopisne zbirke s receptima za izradu lijekova i liječenje različitih bolesti ljudi i životinja.

Ovaj diplomski rad daje uvid u *materiu medicu* pet ljekaruša pisanih na području Hrvatske od 17. do 19. stoljeća. Istraženi su recepti s biljnim drogama koje nalazimo u našim krajevima i najčešće se spominju u hrvatskim ljekarušama: bršljan, đumbir, gospina trava, kadulja, kamilica, kopriva, ricinus, rosopas, ružmarin, sljez bijeli, sljez crni, smokva. Napravljena je usporedba odabranih recepata s Dioskoridovim djelom *De materia medica* u kojem su detaljno opisani svi lijekovi antičkoga doba. Većina je istraženih recepata, koji su preuzeti iz toga djela, tijekom prijepisa doživjela nadopune i izmjene. Neke od obrađenih biljnih droga nalaze primjenu i u suvremenoj fitoterapiji.

SUMMARY

The oldest known medical plants-related data and their use for the purpose of treatment were found in medicine of ancient civilizations. In European Middle Ages medicine, priests had an important role. In monasteries they wrote folk recipes, manuscript collections with prescriptions for making medicines and treating various diseases and conditions of humans and animals. This diploma thesis gives insight into the subject of *materia medica* of five of manuscripts written in the territory of Croatia from 17th to 19th century. Selected folk recipes are those with medical plants that are the most common and are most often mentioned in Croatian manuscripts: ivy, ginger, lady grass, sage, chamomile, nettle, ricinus, chelidonium, rosemary, marsh-mallow, malva and fig. Comparison has been made between selected recipes from Dioscorides's *De materia medica* in which all medicines from antique time were described in detail. Most of selected recipes taken from that book were supplemented and modified. Some of selected medical plants founded their use also in contemporary phytotherapy.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Farmaceutsko-biokemijski fakultet
Studij: Farmacija
Zavod za analitičku kemiju
Povijest farmacije
A. Kovačića 1, 10000 Zagreb, Hrvatska

Diplomski rad

HRVATSKE LJEKARUŠE U SVJETLU ANTIČKE MEDICINE I SUVREMENE FITOTERAPIJE

Ivana Krnjak

SAŽETAK

Najstarije zapise o primjeni ljekovitih droga, u svrhu liječenja, nalazimo u medicini drevnih civilizacija. Važnu su ulogu u europskoj srednjovjekovnoj medicini imali svećenici. Oni su u samostanima sastavljali *ljekaruše*, rukopisne zbirke s receptima za izradu lijekova i liječenje različitih bolesti ljudi i životinja. Ovaj diplomski rad daje uvid u *materiu medicu* pet ljekaruša pisanih na području Hrvatske od 17. do 19. stoljeća. Istraženi su recepti s biljnim drogama koje nalazimo u našim krajevima i najčešće se spominju u hrvatskim ljekarušama: bršljan, đumbir, gospina trava, kadulja, kamilica, kopriva, ricinus, rosopas, ružmarin, sljez bijeli, sljez crni, smokva. Napravljena je usporedba odabranih recepata s Dioskoridovim djelom *De materia medica* u kojem su detaljno opisani svi lijekovi antičkoga doba. Većina je istraženih recepata, koji su preuzeti iz toga djela, tijekom prijepisa doživjela nadopune i izmjene. Neke od obrađenih biljnih droga nalaze primjenu i u suvremenoj fitoterapiji.

Rad je pohranjen u Središnjoj knjižnici Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta.

Rad sadrži: 66 stranica, 18 grafičkih prikaza, 1 tablica i 31 literaturni navod. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: hrvatske ljekaruše, 17. – 19. stoljeće, biljne droge, Dioskorid, De materia medica, suvremena fitoterapija

Mentor: **dr. sc. Suzana Inić**, *docent Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta.*

Ocjenjivači: **dr. sc. Suzana Inić**, *docent Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta.*
dr.sc. Dubravka Vitali Čepo, *izvanredni profesor Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta.*
dr. sc. Renata Jurišić Grubešić, *redoviti profesor Sveučilišta u Zagrebu Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta.*

Rad prihvaćen: Lipanj 2019.

Basic documentation card

University of Zagreb
Faculty of Pharmacy and Biochemistry
Study: Pharmacy
Department of Analytical chemistry
A. Kovačića 1, 10000 Zagreb, Croatia

Diploma thesis

CROATIAN FOLK RECIPES IN THE LIGHT OF ANTIQUE MEDICINE AND CONTEMPORARY PHYTOTHERAPY

Ivana Krnjak

SUMMARY

The oldest known medical plants-related data and their use for the purpose of treatment were found in medicine of ancient civilizations. In European Middle Ages medicine, priests had an important role. In monasteries they wrote folk recipes, manuscript collections with prescriptions for making medicines and treating various diseases and conditions of humans and animals. This diploma thesis gives insight into the subject of *materia medica* of five of manuscripts written in the territory of Croatia from 17th to 19th century. Selected folk recipes are those with medical plants that are the most common and are most often mentioned in Croatian manuscripts: ivy, ginger, lady grass, sage, chamomile, nettle, ricinus, chelidonium, rosemary, marsh-mallow, malva and fig. Comparison has been made between selected recipes from Dioscorides's *De materia medica* in which all medicines from antique time were described in detail. Most of selected recipes taken from that book were supplemented and modified. Some of selected medical plants founded their use also in contemporary phytotherapy.

The thesis is deposited in the Central Library of the University of Zagreb Faculty of Pharmacy and Biochemistry.

Thesis includes: 66 pages, 18 figures, 1 table and 31 references. Original is in Croatian language.

Keywords: croatian folk recipes, 17th-19th century, medical plants, Dioscorides, De materia medica, contemporary phytotherapy

Mentor: **Suzana Inić, Ph.D.** Assistant Professor, University of Zagreb Faculty of Pharmacy and Biochemistry

Reviewers: **Suzana Inić, Ph.D.** Assistant Professor, University of Zagreb Faculty of Pharmacy and Biochemistry
Dubravka Vitali Čepo, Ph.D. Associate Professor, University of Zagreb Faculty of Pharmacy and Biochemistry
Renata Jurišić Grubešić, Ph.D. Full Professor, University of Zagreb Faculty of Pharmacy and Biochemistry

The thesis was accepted: June 2019.

